

Economisch - Statistische Berichten

50e JAARGANG - 15 SEPTEMBER 1965 - No. 2508

ALLE VORMEN VAN KAPITAAL-
EN RENTEVERZEKERING

de is uw
vertrouwen waard!

SCHIEDAM - TEL. 010 - 26 93 04

lid van de groep

H. BRONS Jr
MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80*

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

Adverteren in „E.-S.B.”
getuigt van
feeling voor marketing

GELD
GEHEEL PER POST
VAN F. 200.- TOT F. 6000.-
(KWIJTSCHELDING BIJ OVERLIJDEN)
ALGEM. VOORSCHOT- EN GELDSCHIEFBANK N.V.
ALVOBA
GEULSTR. 49 - GRONINGEN
TEL. 05900-37645

Bij de Directie Agrarische Handel en Nijverheid van het Ministerie van Landbouw en Visserij kan worden geplaatst een

MEDEWERKER

bij de afdeling Buitenlandse Commerciële Aangelegenheden.

Taak: het medewerken aan de voorbereiding en uitvoering van het gemeenschappelijk landbouwbeleid in de E.E.G., in het bijzonder wat betreft de handelspolitieke aspecten.

Vereist: academische opleiding (econoom, jurist, landbouwkundig ingenieur).

Specifieke kennis van de handel in de sectoren Pluimvee en Eieren en Vee en Vlees strekt tot aanbeveling.

Salarisgrenzen van f. 889,— tot max. f. 1.639,— per maand, exclusief 5,3% huurcompensatie en 4% vakantietoeslag.

A.O.W.-premie voor Rijksrekening.

Schriftelijke sollicitaties onder vac. no. 5-2182/7188 (in linkerbovenhoek env. en brief) zenden aan het Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage.

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 25 29 39. Administratie: (010) 23 80 40. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam, Banque de Commerce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Prieeldreef 1, Dilbeek.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland f. 36,50 (studenten f. 25) per jaar.

Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer f. 1,25.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Advertentie-tarief: f. 0,40 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f. 0,80 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgave van redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Tweemaal „escalation”

Steeds meer ziet men in de pers het begrip „escalation” opduiken, afgeleid van het Engelse werkwoord „to escalate”, hetgeen zoveel betekent als: geleidelijk toenemen. Zijn huidige betekenis ligt vooral in de politiek-militaire sfeer, waar het betrekking heeft op de, door partijen niet altijd gewilde, sneeuwbalgewijze uitbreiding van een conflict. De afgelopen week heeft ons met twee gevallen van duidelijke „escalation” geconfronteerd.

De wederzijdse motieven voor het huidige conflict tussen India en Pakistan zijn niet helemaal duidelijk. Wat de Pakistani betreft, zij hebben na 18 jaar lang te hebben gewacht op een voor hun bevredigende regeling van het Kasjmir-probleem, kennelijk hun geduld verloren. Het lijkt er veel op dat zij de psychologische fout hebben begaan, te menen dat India het conflict eveneens tot Kasjmir zou beperken. Dit nu is een misrekening gebleken. Hoewel India duidelijk het preventieve karakter van zijn aanvallen beklemtoont en laat uitkomen dat de uitbreiding van het front bedoeld is om de Pakistaanse druk op Kasjmir te verlichten, gaan extreem nationalistische gevoelens een steeds groter rol spelen. Een verder „escaleren” van de strijd is onder zulke omstandigheden niet uitgesloten. Hopelijk zal hierdoor niet de, altijd sluimerende, godsdienstige tegenstelling leiden tot plaatselijke pogroms in beide landen, zoals die welke in de tijd van de afscheiding miljoenen levens kostten.

Economisch gezien, komt de strijd op een bijzonder ongunstig tijdstip, zeker voor India. De economie van dat land staat onder zware druk: stijgende prijzen, voedselschaarste, dalend groeipercentage van de industriële productie, importrestricties, dalende export, nauwelijks een eigen kapitaalmarkt voor industriële expansie. De Indiase regering voelt er niets voor de verhoging van het defensiebudget van de laatste jaren ten koste van haar ontwikkelingsplannen te laten gaan: „defensie en ontwikkeling moeten samengaan”. De daardoor ontstane inflatoire druk wordt verergerd door de voedselschaarste. Er is veel industriële capaciteit die, ten gevolge van importbeperkende maatregelen en tekorten aan grondstoffen, onderdelen, energiebronnen en kredietfaciliteiten, onbenut moet blijven.

Wat de belangen van het buitenland in beide landen betreft, zijn die van het Verenigd Koninkrijk het grootst. „The Financial Times” van 8 september jl. schat de Engelse belangen in de particuliere sector in beide landen op totaal £ 425 mln., waarvan het grootste deel in India. Het aandeel

van Engeland in het totaal van alle buitenlandse investeringen bedraagt voor India ca. 65 pCt. en voor Pakistan ca. 50 pCt. De Amerikaanse investeringen bedragen ongeveer één vierde deel van de Engelse; met het toenemen van de industriële investeringsmogelijkheden en het verminderen van de meer traditioneel-agrarische gaan zij echter stijgen ten koste van het relatieve aandeel van de Britse belangen. Zo verschaft Engeland aan Pakistan tussen 1956 en 1960 57 pCt. van de particuliere buitenlandse investeringen; in de drie daarop volgende jaren daalde dit percentage echter tot 35. De Amerikaanse investeringen namen daarentegen met de helft toe. Wat de invoer betreft zijn de Verenigde Staten Engeland al voorbijgestreefd: de Indiase invoer bestaat voor meer dan één derde uit Amerikaanse produkten; Engelse produkten vormen niet meer dan één zesde van dit totaal. Een zelfde ontwikkeling geeft de uitvoer te zien.

De Indiase en Pakistaanse markten hebben twee belangrijke kenmerken: 1. de groeimogelijkheden zijn enorm; 2. de moeilijkheden voor particuliere investeerders zijn eveneens enorm als gevolg van de vele importrestricties, belastingproblemen, kredietbeperkende maatregelen enz. Het huidige conflict zal potentiële particuliere investeerders meer dan ooit afschrikken. Buitenlandse investeringen zullen daarom nog sterker in de sfeer van de ontwikkelingshulp worden getrokken. De reacties van de hulpverlenende landen op het conflict zijn dus ook economisch gezien van groot belang.

„Escalation” op kleinere, zij het in zijn soort ernstige, schaal gaf vorige week woensdag een voetbalwedstrijd te zien. Ook hier bleef het niet bij woorden, maar groeide het via kleine strubbelingen uit tot daden, die op grotere schaal bijna gerepeteerd werden door het legioen van kameraden, die het „hand in hand” ten onrechte interpreteerden als „hard tegen hard”.

In hoeverre de sportredacties van de dagbladpers — die dagen zo niet weken van tevoren dit „sportfestijn” bespraken en vóóraf van deskundig commentaar voorzagen, zich overgaven aan prognoses en de betrokkenen vele keren interviewden — de gemoederen van publiek en spelers kunstmatig hebben helpen verhitten, is een open vraag. Het zou geen kwaad kunnen als de wenselijkheid van dit soort „doping” eens kritisch, met name door de betrokken redacties, zou worden bekeken. Wellicht kan dan in de toekomst „escalation” van deze aard worden voorkomen.

Schiedam.

P. A. DE RUITER.

INHOUD

	Blz.
Tweemaal „escalation”, door Drs. P. A. de Ruiter ..	843
Een voorstel tot een herwaarderingsronde, door Prof. Dr. H. Glejser	844
Harmonisatie van de omzetbelasting in de E.E.G.-landen, door Prof. Mr. J. G. Detiger	847
De landbouw in moeilijkheden (I), door Drs. H. Schelhaas	851
„Welvaartvaste voorzieningen”: de onzekerheid bedwongen?, door L. S. Beuth	855

Ingezonden stukken:

	Blz.
Sub-marginale en marginale landbouwbedrijven, door Ir. T. T. Wind, Ir. J. A. Vermaat en Drs. A. J. Vermaat met een naschrift vna Mr. J. A. Freseman Gratama	857
Mededelingen voor economen	860
Geld- en kapitaalmarkt, door Prof. Dr. C. D. Jongman	860

Ter bescherming van zijn goudreserves heeft het Verenigd Koninkrijk zijn toevlucht genomen tot deflatoire maatregelen, terwijl de Verenigde Staten de export van kapitaal beteugelen. Indien de door deze landen gevoerde politiek faalt, bestaat volgens schrijver het gevaar dat beide landen, of één van hen, overgaan tot devaluatie. Schrijver stelt een alternatieve oplossing voor, die z.i. de voorkeur verdient boven de huidige gang van zaken en mogelijke devaluaties: een algemene herwaardering met ca. 10 pCt. van de valuta's van de E.E.G.-landen, Oostenrijk, Zwitserland, Canada en Japan. De voordelen van een dergelijke operatie zijn meervoudig: geen verliezen voor de centrale banken die dollars en ponden aanhouden, een waarschuwing aan oppotters van goud, een verbetering van de concurrentiepositie van ontwikkelingslanden enz. Het tekort op de Amerikaanse betalingsbalans zou door een dergelijke maatregel praktisch tot nul worden teruggebracht en dat van het Verenigd Koninkrijk met bijna 60 pCt. verminderen.

Een voorstel tot een herwaarderingsronde

Het probleem.

In dit artikel wordt een eenvoudige oplossing voorgesteld inzake de huidige sterling- en dollarcrisis. Op de discussie over het vraagstuk der internationale liquiditeiten — dat kan worden beschouwd als een vraagstuk op wat langere termijn — wordt niet ingegaan, hoewel er uiteraard enig verband bestaat tussen beide problemen.

Op het ogenblik van schrijven — augustus 1965 — schijnt het met de twee sleutelvaluta's, in het bijzonder met de dollar, wat beter te gaan. Dit resultaat is in de eerste plaats bereikt door het beteugelen van kapitaalverkeer in de Verenigde Staten. Het is geen oplossing, waarover men zich kan verheugen: economisch gezien is het verhinderen, dat kapitaal — dikwijls samen met „know-how” — de rijke landen verlaat, even nadelig voor de welvaart van de wereld als het belemmeren dat ongeschoolde arbeiders uit de arme landen emigreren.

De extra maatregelen waartoe het Verenigd Koninkrijk zijn toevlucht heeft genomen, zijn nog verwerpelijk, daar zij ronduit deflatoir zijn nu de wereldeconomie belangrijker minder gunstig is dan in de afgelopen jaren. „The Economist” heeft reeds de vrees geuit dat 1965 een nieuw 1931 kan worden met een geleidelijk groter wordende sneeuwbal van recessieverschijnselen.

Devaluatie van de twee sleutelvaluta's zou één oplossing zijn. De alternatieve oplossing, voorgesteld in dit artikel, moge paradoxaal schijnen daar zij het probleem van de andere kant aanpakt, maar zij heeft vele voordelen vergeleken met een mogelijke devaluatie of met de huidige gang van zaken. Het belangrijkste bezwaar van het voorstel is, dat het op politieke gronden hoogst onwaarschijnlijk is, dat het ooit zal worden aangenomen. Maar als dit een genoegzaam argument is om iemand te weerhouden een oplossing voor te stellen die hij juist acht, dan zouden officiële vooringenomenheid en kortzichtigheid steeds zonder enige strijd triomferen bij gebrek aan tegenstanders.

Kortom, wij pleiten voor een algemene revaluatie van ca. 10 pCt. van de valuta's van ongeveer tien landen, t.w. de E.E.G.-landen, Oostenrijk, Zwitserland, Canada en Japan — het lijstje kan gemakkelijk worden uitgebreid — ter oplossing op korte termijn van de sterling- en dollarcrisis.

Voordelen van de voorgestelde revaluaties.

In vele opzichten zouden de hier voorgestelde revaluaties een zelfde effect op het pond en de dollar hebben als een devaluatie van laatstgenoemde valuta's. Gezien de speciale positie van het pond of de dollar zou devaluatie evenwel een aantal moeilijkheden teweegbrengen, die bij de door ons voorgestelde oplossing kunnen worden vermeden:

1. Die *centrale banken* die het hoofd koel hebben gehouden gedurende de herhaalde crises door dollars en ponden aan te houden — en aldus hebben geholpen bij het vergroten van de internationale liquiditeiten —, zullen geen nadeel ondervinden ten opzichte van hen die in goud zijn gevlucht.

2. De *ondernemingen* die dollars of ponden aanhouden ter financiering van hun handel, zullen slechts verlies lijden voor zover zij handel drijven met revaluerende landen.

3. *Speculanten* in ponden en dollars zullen slechts winst maken als zij gerevalueerde valuta's kochten.

4. Wellicht het belangrijkste: *oppotters van goud* zullen niet alleen geen winst maken, maar verlies lijden als zij hun goud willen omzetten in een gerevalueerde valuta. Dit kan worden gezien als een waarschuwing voor hen, dat — zoals ook voor andere produkten het geval is — niemand kan verhinderen dat de goudprijs daalt als een substituuut voor goud kan worden gevonden, bijv. de door Stamp voorgestelde „hulpcertificaten” ¹⁾. Revaluatie op grote schaal kan dus worden gezien als een eerste aanval op de plaag van het oppotten van goud door particulieren ²⁾.

5. Voor de *revaluerende landen* zouden deze maatregelen dienstig zijn bij het bestrijden van die inflatie welke voortvloeit uit een overschot op de „basic balance” ³⁾ (ongeveer 0,5 pCt. van het bruto nationaal produkt in de laatste twee jaar in West-Duitsland en Frankrijk).

¹⁾ M. Stamp: „The fund and the future” in „Lloyds Bank Review” van oktober 1958, blz. 1-20.

²⁾ Dit zal de lezer herinneren aan een zeer vernuftig voorstel, enige jaren geleden gedaan door F. Machlup: een lichte maar regelmatige en geplande... daling van de goudprijs die ertoe leidt dat particuliere oppotters hun goud verkopen.

³⁾ Saldo van de lopende rekening plus kapitaal op lange termijn.

6. Voor de *revaluerende landen* zouden deze maatregelen waarschijnlijk leiden tot enige verbetering van hun ruilvoet, daar de meeste landen meer gespecialiseerd zijn t.a.v. hun export dan t.a.v. hun import ⁴⁾. Dit zal uiteraard het voordeel van de revaluaties verkleinen voor de betalingsbalans van de niet-revaluerende landen.

7. Revaluatie zal voor de *revaluerende landen* een vermindering van de uitstaande dollarschuld aan de Verenigde Staten betekenen.

8. De concurrentiepositie van fabrikaten voor de export (bijv. textiel) van *ontwikkelingslanden*, die zou hebben geleden van een devaluatie van het pond of van de dollar, zal door de beoogde revaluaties worden verbeterd.

Het nadeel van de voorgestelde revaluaties: een verminderde internationale liquiditeit.

In tegenstelling tot devaluaties, die de internationale liquiditeit vergroten, wordt deze laatste juist door revaluaties verkleind. Immers, de koopkracht van het goud en van de valuta's van de landen die niet revalueren, daalt in termen van de gerevalueerde valuta's. Aangezien de betreffende landen ongeveer 40 pCt. van de wereldhandel voor hun rekening nemen, betekent een revaluatie van hun valuta's met 10 pCt. een vermindering van de werke-

⁴⁾ Voor kwantitatieve resultaten op dit punt zie men M. Michaely: „Concentration of exports and imports” in het „Economic Journal”, no. 68, 1958, m.n. de tabel op blz. 725.

De lessen die uit de revaluaties van 1961 kunnen worden getrokken, zijn tegenstrijdig: in 1962 verbeterde de ruilvoet van West-Duitsland met 1,5 pCt. t.o.v. andere ontwikkelde landen (basis 1960 = 100), terwijl die van Nederland merkwaardigerwijze met 3 pCt. verslechterde. Een voorlopige, gedeeltelijke verklaring kan worden gezocht in het feit dat West-Duitsland veel meer dan Nederland is gespecialiseerd t.a.v. zijn export (zie het geciteerde artikel van Michaely) en dat de betekenis van West-Duitsland op tal van exportmarkten veel groter is. De uiteenlopende vraag naar en het aanbod van de produkten die deze beide landen exporteren en importeren, kunnen ook een belangrijke rol hebben gespeeld.

De kwantitatieve studie, door E. Rosselle en J. Waelbroeck geschreven voor het congres van de „Econometric Society” te Zürich in september 1964: „La demande à l'exportation pour les pays du Marché Commun”, is eveneens verhelderend: een van hun resultaten suggereert dat de internationale arbeidsverdeling zelfs meer afhankelijk is van de voorkeur van de kopers dan van de comparatieve voordelen der landen op het gebied van de produktie (gestencilde tekst, blz. 27).

Enige produkten, waarvoor slechts een geringe daling van de exportprijs (gemeten in de nationale valuta) na de revaluaties kan worden verwacht, als gevolg van specialisatie en inelastische buitenlandse vraag, zijn: bepaalde machines en onderdelen (speciaal Duitsland), staal en non-ferro metalen (speciaal België-Luxemburg, Duitsland, Japan), hout en papierpulp (speciaal Canada en Zweden), wintertoerisme (speciaal Frankrijk, Zwitserland, Oostenrijk en Italië) enz.

lijke omvang der internationale liquiditeiten met 4 pCt. Vier procent van \$ 70 mrd. is minder dan \$ 3 mrd. Dit laatste bedrag is ongeveer gelijk aan een toename van de officiële goudvoorraad gedurende vier jaar of aan een toename gedurende twee jaar van de officiële dollartegoeden in de goede oude tijd van het dollartekort in de jaren vijftig.

Men kan daartegenover echter stellen, dat:

— de revaluaties de verdeling van de internationale liquiditeiten zullen verbeteren (vooral ten gunste van het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en, zij het in mindere mate, de ontwikkelingslanden);

— het oppotten van goud door particulieren minder aantrekkelijk wordt (zie punt 4 van de vorige paragraaf). Bovendien is het tekortschieten van de internationale liquiditeiten geen probleem op een schaal van 4 pCt., maar tenminste op een schaal van 40 pCt.: een paar emmertjes water kunnen een overstroming nauwelijks verergeren. En het is wel bekend hoeveel plannen om de internationale liquiditeiten te vermeerderen slechts zijn ontvouwd om vergeefs te wachten op politieke toepassing.

Nominale versus relatieve revaluaties.

Het spreekt vanzelf dat wanneer vele valuta's tezamen worden gerevalueerd het relatieve percentage van de revaluatie kleiner zal zijn dan het nominale. De mate waarin deze twee afwijken, wordt voor ieder gerevalueerd land bepaald door het aandeel van de andere revaluerende landen in de handel van het desbetreffende land.

De volgende redenering poogt een voldoende duidelijke benadering hiervan te geven: als bijv. de Belgische valuta met nominaal 10 pCt. wordt gerevalueerd en als de andere landen, die in totaal 60 pCt. ⁵⁾ van de Belgische buitenlandse handel vertegenwoordigen, een revaluatie met hetzelfde percentage tot stand brengen, betekent dit dat de relatieve revaluatie van de Belgische frank 4 pCt. zal bedragen. Immers, de Belgische concurrentiepositie ondergaat op 60 pCt. van zijn exportmarkten geen enkele verandering ten opzichte van de plaatselijke producenten; zijn concurrentiepositie op de andere 40 pCt. van zijn exportmarkten verslechtert met 10 pCt.: 40 pCt. van 10 pCt. = 4 pCt.

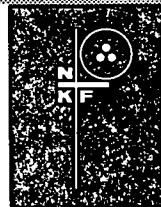
Het is waar dat in de andere revaluerende landen de concurrentiepositie van het Belgische produkt wel verslechtert ten opzichte van op dezelfde markten opererende concurrenten uit niet-revaluerende landen. Dit effect wordt evenwel gecompenseerd door het feit dat op de markten

⁵⁾ Dit percentage is een gemiddelde van het aandeel van de andere landen in de export en import van België: het juiste cijfer voor 1963 is 58 pCt.

(I. M.)

Kabels met papier- en met plasticisolatie voor hoogspanning, laagspanning en telecommunicatie. Kabelgarnituren, koperdraad en koperkabel, staal draad en bandstaal

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEKEN • DELFT

Structuur van de buitenlandse handel van de 11 landen

(in pCt.)

	Duitsland (1)	Frankrijk (2)	Italië (3)	Nederland (4)	België (5)	Oostenrijk (6)	Zwitserl. (7)	Canada (8)	Japan (9)	Ver. Staten (10)	Ver. Kon. (11)
Percentage handel met de revaluerende landen (1 t/m 9)	45	41	43	54	58	62	54	10	11	44	27
Percentage handel met de landen genoemd onder 10 en 11	15	13	18	17	16	9	17	75	34	6	10
Percentage handel met de overige landen	40	46	39	29	26	29	29	15	55	50	63
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: „United Nations Trade Statistics”.

van deze laatste landen geen verslechtering plaatsvindt ten opzichte van concurrenten uit de andere revaluerende landen.

Eenzelfde redering is van toepassing op de import: in België zou de plaatselijke industrie nadeel ondervinden ten opzichte van 40 pCt. van zijn buitenlandse concurrenten.

Bovenstaande tabel geeft voor de revaluerende landen, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, het relatieve belang aan van hun buitenlandse handel met de volgende groepen:

- de andere revaluerende landen;
- de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk;
- de rest van de wereld.

Uit de tabel blijkt dat een nominale revaluatie van 10 pCt. tot relatieve revaluaties zal leiden die ongeveer bedragen:

- $3\frac{3}{4}$ pCt. voor Oostenrijk;
- 4 pCt. voor België;
- $4\frac{1}{2}$ pCt. voor Nederland en Zwitserland;
- 5 à $5\frac{1}{2}$ pCt. voor Duitsland, Italië en Frankrijk;
- 9 pCt. voor Canada en Japan.

De relatieve devaluaties bedragen:

- $4\frac{1}{2}$ pCt. voor de Verenigde Staten;
- $2\frac{3}{4}$ pCt. voor het Verenigd Koninkrijk,

aangezien de revaluerende landen tezamen voor resp. 44 pCt. en 27 pCt. in de buitenlandse handel van deze twee landen bijdragen.

Het resultaat ligt dus in een orde van grootte van ongeveer 5 pCt., behalve voor Canada en Japan, waar het 9 pCt. bedraagt. Men zou voor de laatste twee landen dus een geringer revaluatiepercentage kunnen voorstellen; men kan echter stellen dat de Canadese dollar in 1962 een te grote devaluatie onderging en dat de prijsstijgingen van de laatste tijd in Canada veel geringer zijn geweest dan waar ook ter wereld, met uitzondering van de Verenigde Staten.

Voorspelbare gevolgen van de revaluaties.

Globale bestudering van de gevolgen van de revaluatie van de gulden en van de Westduitse mark in 1961 heeft me tot de conclusie gebracht dat relatieve revaluaties in de orde van 4 pCt. hebben geleid tot een vermindering van de netto export met ongeveer 7 pCt. van de gemiddelde in- en uitvoer. De „revaluatie-elasticiteit”, omschreven als de verhouding tussen de tweede en de eerste grootte, ligt dus in de nabijheid van $1\frac{3}{4}$ (7 pCt.: 4 pCt.). Als deze schatting wordt aangehouden, zouden de revaluerende landen (met uitzondering van Canada en Japan) te kampen krijgen met een exportvermindering, die loopt van 6 pCt. van de buitenlandse handel voor Oostenrijk tot 10 pCt. voor Duitsland, Italië en Frankrijk. Dit lijkt ons niet onoverkomelijk, gezien de huidige overschotten van de meeste van deze landen op hun „basic balance” en/of hun aanzienlijke reservevoorraden in valuta's. Bovendien zouden de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk bij wijze van compensatie hun beperkende maatregelen ten aanzien van de kapitaalexport kunnen afzwakken.

Als wij immers de devaluatie-elasticiteit van $1\frac{3}{4}$ op de Verenigde Staten toepassen, zien wij dat de maatregelen, die wij hebben besproken, zouden leiden tot een toename van de netto export met ongeveer \$ 2 mrd.⁶⁾ een bedrag dat aardig overeenkomt met het gemiddelde betalingsbalanstekort van de laatste jaren. Ook voor het Verenigd Koninkrijk zou het tekort op de lopende rekening van £ 425 mln. in 1964 met ongeveer £ 250 mln.⁷⁾ worden teruggebracht. Voorts zouden de reserves van het Verenigd Koninkrijk profiteren van de verbetering van de concurrentiepositie van de andere landen van het sterlingblok.

Bovendien zullen, zoals wij reeds lieten zien, vele ontwikkelingslanden die betalingsbalansmoeilijkheden hebben, in dit opzicht erop vooruitgaan.

Brussel.

Prof. Dr. HERBERT GLEJSER.

⁶⁾ $1\frac{3}{4} \times 4\frac{1}{2}$ pCt. \times \$ 26 mrd. = \$ 2 mrd.

⁷⁾ $1\frac{3}{4} \times 2\frac{2}{3}$ pCt. \times £ 4.750 mln. = £ 250 mln.

(I.M.)

DE VRIES ROBBÉ & Co. N.V.

Harmonisatie van de omzetbelasting in de E.E.G.-landen

E.E.G.-commissie bepleit unificatie omzetbelastingen in belang gemeenschappelijke markt.

Onder de titel welke boven dit artikel is gesteld heeft de heer J. C. Jansen, Hoofd van de Afdeling Indirecte Belastingen van het Directoraat-Generaal voor de Concurrentie van de E.E.G.-landen, in mei 1964 een voordracht gehouden op de Belastingconsulentendag 1964, georganiseerd door de Nederlandse Federatie van Belastingconsulenten¹⁾. Deze voordracht hield een pleidooi in voor het standpunt van de E.E.G.-commissie, neergelegd in haar voorstel tot unificatie van de omzetbelasting in de partnerlanden, eerst wat betreft de heffingstelsels en in een later stadium ook wat betreft de tarieven en vrijstellingen.

De spreker begon met erop te wijzen dat men in Nederland opvallend minder belangstelling dan in andere landen aan de dag legt voor de fiscale vraagstukken van de E.E.G. in het algemeen en voor de harmonisatie van de omzetbelasting in het bijzonder. Naar zijn mening zijn daaraan wellicht debet de povere resultaten welke de Benelux sedert 1946 op het gebied van de harmonisatie van de indirecte belastingen heeft opgeleverd. In dat verband signaleert hij een zekere terughoudendheid welke zich in de drie Benelux-landen is gaan openbaren om zich te binden ten aanzien van de tarieven van de accijnzen, ondanks het feit dat het Unieverdrag gemeenschappelijke rechten voorschrijft. Uit budgettaire overwegingen hebben de verschillende Benelux-partners de accijnzen herhaaldelijk autonoom verhoogd. De kansen voor de E.E.G. zouden, aldus de heer Jansen, in dit opzicht gunstiger liggen omdat de Benelux-samenwerking op intergouvernementeel niveau plaatsvindt, terwijl de E.E.G. in de Europese Commissie een supranationaal orgaan bezit, volkomen onafhankelijk van de regeringen, dat toeziet op de uitvoering van het Verdrag van Rome en voorstellen doet ter verwerkelijking van de gemeenschappelijke markt.

Het lijkt mij inderdaad aannemelijk dat na de bijna twintigjarige Benelux-ervaring de verwachtingen in Nederland ten aanzien van een vergaande belastingharmonisatie in E.E.G.-verband, zolang deze niet gepaard gaat met een adequate staatsrechtelijke Europese eenheid, niet hooggestemd zijn. Deze matige belangstelling vindt echter mijns inziens haar oorzaak vooral in de omstandigheid dat een harmonisatie van de omzetbelasting waartoe de lid-staten zich volgens de E.E.G.-commissie zouden moeten binden en welke praktisch gesproken neerkomt op een unificatie van heffingstelsels, tarieven en vrijstellingen, in het bijzonder voor Nederland tot een zeer ingrijpende wijziging van de materiële structuur van het gehele belastingstelsel moet leiden. Uit een economisch oogpunt ingrijpend, omdat dit een aanzienlijke verschuiving van de druk van de directe naar de indirecte belastingen betekent met belangrijke gevolgen voor het loonniveau en het binnenlandse prijspeil. In sociaal opzicht ook ingrijpend, omdat een inkrimping van de vrijstellingen en vermindering van de tariefdifferentiatie van de omzetbelasting het ethisch-sociale element in het Nederlandse belastingstelsel blijvend verkleinen ten gunste van een belastingheffing welke meer zakelijk-economisch is georiënteerd; bij een compenserende verlichting van de belastingen van

¹⁾ Serie Belastingconsulentendagen, no. 9, 1964 (Uitgeverij F.E.D. te Amsterdam).

het inkomen immers, waaraan de inleider denkt (blz. 58), vinden de genietters van lage inkomens — in het bijzonder met grotere gezinnen — geen of onvoldoende baat. Hoe men nu ook over een dergelijke structuurverandering op zichzelf moge denken, zeker is dat de gang naar zakelijke gelijkheid altijd zwaarder valt dan andersom naar ethische gelijkheid. Hierin zou de verklaring kunnen liggen waarom men noch in kringen van de exporterende industrie — waarvoor het Nederlandse belastingstelsel in zijn geheel niet ongunstig is — noch daarbuiten erg enthousiast is. Of de onafhankelijkheid van een E.E.G.-commissie welke geen politieke verantwoordelijkheid draagt, de harmonisatiekansen uiteindelijk vergroot, is voor mij nog een open vraag.

Terecht wijst de inleider erop dat het Verdrag van Rome wel voor de totstandkoming van een douane-unie nauwkeurig uitgewerkte voorschriften kent, maar met betrekking tot een verdergaande economische unie in het algemeen volstaat met het aangeven van de doeleinden, nl. samensmelting van de zes nationale markten tot een gemeenschappelijke markt en coördinatie van het economische en sociale beleid. Vooropstellend dat de belastingen in de moderne staten in aanzienlijke mate tevens fungeren als instrumenten van de economische en sociale politiek, meent hij dat deze coördinatie, op langere termijn bezien, een zekere aanpassing van de algemene fiscale politiek vordert. Ook op kortere termijn bezien, eist een gemeenschappelijke markt — waarvan de kenmerken zijn een vrij verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal en een vrije, niet door fiscale maatregelen belemmerde concurrentie — fiscale harmonisatiemaatregelen.

Art. 99 van het Verdrag handelt expliciet over de harmonisatie van de indirecte belastingen. Ook echter is volgens spreker een basis voor de harmonisatie van de directe belastingen in het Verdrag te vinden, nl. in art. 100. Dit artikel legt de Europese Commissie van de E.E.G. de taak op, aan de Raad van Ministers richtlijnen voor te stellen voor een toenadering van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der lid-staten welke de instelling of werking van de gemeenschappelijke markt beïnvloeden. Van de aanvang af heeft de Europese Commissie echter een hoge prioriteit toegekend aan de harmonisatie van de indirecte belastingen, met name van de omzetbelasting. Deze belasting wordt in de partnerlanden naar verschillende systemen geheven (cumulatieve meerfasensystemen in Duitsland, Luxemburg en Nederland; een niet-cumulatief meerfasensysteem in Frankrijk; gemengde systemen in België en Italië). Ook de tarieven en vrijstellingen lopen in de zes landen belangrijk uiteen.

Eerste unificatiefase: vervanging bestaande heffingstelsels door gemeenschappelijke belasting over toegevoegde waarde.

Wel hebben de omzetbelastingen in de lid-staten het karakter van een algemene verbruiksbelasting gemeen welke naar het bestemmingslandbeginsel wordt geheven²⁾. Zuiver toegepast, heeft dit beginsel, aldus de heer Jansen, tot gevolg dat op de binnenlandse markt de belasting geen

²⁾ In het debat heeft Prof. Schendstok erop gewezen dat een belasting als de Nederlandse omzetbelasting niet alleen het verbruik maar ook de investeringen treft en dus een algemene bestedingsbelasting is (blz. 34).

concurrentieverstoring teweegbrengt tussen ingevoerde en nationale produkten, en verder dat de belastingopbrengst geheel aan het land van bestemming (verbruik) ten goede komt. Met de in vijf van de zes landen geldende cumulatieve stelsels, waarbij de belasting op een bepaald produkt dus afhankelijk is van het aantal productie- en distributiefasen welke het produkt doorloopt, kan evenwel een concurrentie-neutraliteit niet worden bereikt. Die heffingsystemen bevoordelen dan ook geïntegreerde ondernemingen ten opzichte van niet-geïntegreerde. Ook de zgn. grenscorrecties — de teruggaaf bij uitvoer van reeds geheven omzetbelasting en een compenserende heffing bij invoer — leiden tot discriminaties, omdat bij een cumulatief systeem het niet mogelijk is de omzetbelasting welke in een bepaald stadium van het productie- of distributieproces op een goed drukt, nauwkeurig vast te stellen.

Volgens de Europese Commissie ligt het dan ook voor de hand dat een eerste doelstelling van de omzetbelasting-harmonisatie dient te zijn de vervanging van de bestaande heffingsystemen door concurrentie-neutrale niet-cumulatieve systemen. Daarvoor komen dan in feite in aanmerking een eenmalige groothandelsbelasting of een omzetbelasting van de toegevoegde waarde. Aan de groothandelsbelasting kleeft het in Frankrijk en Italië als een overwegend (praktisch) bezwaar aangevoelde hoge tarief. Vooral daarom geeft de E.E.G.-commissie de voorkeur aan een „taxe sur la valeur ajoutée”, waarbij de belasting gespreid wordt geheven, telkens slechts over de waarde welke elke productie- en distributieschakel aan het produkt toevoegt. In verband met de bij verschillende partners bestaande bezwaren om ook de kleinhandel in de omzetbelasting-heffing te betrekken, stelt zij voor deze T.V.A. te beperken tot en met de groothandelsfase.

Tweede fase; unificatie tarieven en vrijstellingen; opheffing fiscale landsgrenzen.

Men zou nu kunnen stellen dat met de overgang naar een niet-cumulatief stelsel, waardoor in elk land de binnenlandse en geïmporteerde produkten geheel gelijk worden belast, aan het fiscale harmonisatiedesideratum van het Verdrag, is voldaan (een van de debaters, Prof. Antal, doet dit ook, blz. 46). De Europese Commissie meent echter dat hiermede niet kan worden volstaan en dat met name het voortbestaan van nationale fiscale grenzen strijdig is met een gemeenschappelijke markt waarbinnen het goederenverkeer vrij is. Deze gemeenschappelijke markt vordert niet alleen een gemeenschappelijk heffingstelsel, maar praktisch gesproken ook een unificatie van tarieven en vrijstellingen en het prijsgeven van het bestemmingsland-beginsel. Mochten echter de landen erop blijven staan dat de belastingopbrengst aan het land van verbruik toekomt, dan zou men dit door middel van een clearingsysteem kunnen bereiken.

Aldus zeer in het kort het betoog van de heer Jansen dat een ondersteuning vormt van het voorstel van de E.E.G.-commissie inzake de harmonisatie van de omzetbelasting, zoals dat op instigatie van het Europese Parlement nader is gewijzigd. Dit voorstel dat een eenstemmige goedkeuring behoeft van de Raad van Ministers der verschillende landen, onderscheidt de omzetbelastingharmoni-

satie in twee fasen. In de eerste fase zullen de heffingstelsels moeten worden vervangen door een gemeenschappelijke belasting over de toegevoegde waarde. De daartoe strekkende nationale wetten moeten voor het einde van 1967 zijn afgekondigd en uiterlijk in 1969 in werking zijn getreden. In de tweede fase, waarvoor het eindtijdstip nog niet is vastgesteld, zullen de tarieven en vrijstellingen moeten worden aangepast, d.i. praktisch gesproken geünificeerd. De compensatiemaatregelen bij grensoverschrijding van de produkten, m.a.w. de fiscale grenzen, komen dan te vervallen.

Strookt Commissievoorstel met bindingen uit E.E.G.-verdrag?

De voordracht van de heer Jansen, waarop een debat met de hoogleraren Schendstok en Antal is gevolgd, doet verschillende vragen rijzen. De belangrijkste is of de doelstellingen van het Commissievoorstel en de door de inleider daarvoor gegeven motivering binnen de perken blijven van de bindingen welke voor de lid-staten uit het E.E.G.-verdrag voortkomen. Schendstok is het in hoofdzaak eens met het betoog van de heer Jansen. Antal daarentegen gaat veel minder ver met de inleider mee ³⁾. Hij is van oordeel dat met een vervanging van de cumulatieve heffingstelsels van de omzetbelasting door een meer neutraal stelsel, dat zijns inziens niet gemeenschappelijk behoeft te zijn, aan de harmonisatie-eis van het Verdrag voor die belasting is voldaan. Alvorens mijn opmerkingen over de voordracht te maken, wil ik uitdrukkelijk erop wijzen dat ik daarbij mijn persoonlijke mening over wenselijk Nederlands belastingrecht, als zijnde hier niet relevant, ter zijde laat.

Verdrag bindt niet tot uniforme heffingstelsels; vrije keuze van neutrale heffingsystemen.

Wat de eerste fase van de omzetbelastingharmonisatie betreft, heeft de inleider betoogd dat de discriminatoire cascdestelsels behoren te verdwijnen en door een gemeenschappelijke belasting over de toegevoegde waarde moeten worden vervangen. In het betoog mist men echter elke kwantificering van het concurrentieverstorende effect van een cumulatief cascdestelsel zoals dat in Nederland wordt gepraktiseerd, ten opzichte van een groothandelsbelasting of een T.V.A. tot en met de groothandelsfase. Wordt het cascdestelsel hier niet te zwart afgeschilderd, nu met de toegepaste correctiemaatregelen de Nederlandse omzetbelasting blijkens de officiële Leidraad tot een „aanvaardbare neutraliteit” komt (blz. 13)? Tegenover de cascdestelsels stelt de Europese Commissie een gemutileerde T.V.A. welke straks ofwel in alle zes landen de kleinhandel buiten de heffing laat ofwel — en dan is het heffingsysteem niet meer gemeenschappelijk — in het ene land wel, in het andere niet door een kleinhandelsheffing wordt gevolgd. Volgens de inleider behoeft een verschillende behandeling van de kleinhandel niet tot noemenswaardige concurrentieverstoringen in het intercommunautoire verkeer te leiden

³⁾ Zie ook het artikel van K. V. Antal: „Harmonisatie van de omzetbelasting in de Euromarkt” in „Sociaal-Economische Wetgeving” van januari 1963, en verder het artikel van dezelfde schrijver over het boek van J. Reugebrink: „Omzetbelasting en E.E.G.”, met de daarbij vermelde literatuur in „Weekblad voor Fiscaal Recht” van 12 maart 1964, no. 4694.

(I. M.)

N.V. SLAVENBURG'S BANK

(blz. 24), doch ook op dit punt mist men node ter wille van een objectieve vergelijking, ook wat betreft de complicaties van wel en geen afzonderlijke kleinhandelsheffing, enige kwantitatieve gegevens en voorbeelden.

Mocht het Nederlandse cascadesstelsel wegens een duidelijk defect aan neutraliteit — quod est demonstrandum — moeten worden vervangen, dan is het van tweeën een. Stelt men zich op het standpunt dat met de invoering van een niet-cumulatief stelsel aan het harmonisatiedesideratum is voldaan, dan zal men ieder land de vrije keuze van het neutrale heffingsstelsel moeten laten. Als een eenmalige detailhandelsheffing om welke reden ook minder wenselijk blijkt te zijn, dan zou men althans voor Nederland met Antal kunnen stellen dat een groothandelsbelasting „next best” is en niet een T.V.A. Ongetwijfeld kunnen tegen een dergelijke eenmalige heffing bezwaren, ontleend aan de uitvoering van de belastingwet, worden aangevoerd; daartoe zou ik evenwel bepaald niet willen rekenen dat met een meermalige heffing hogere belastingopbrengsten kunnen worden bereikt. Maar mocht men met de E.E.G.-commissie en de heer Jansen menen dat het eindpunt van de harmonisatie pas wordt bereikt met het uitvlakken van de fiscale grenzen langs de weg van unificatie van tarieven en vrijstellingen, dan komt de zaak toch geheel anders te liggen. Dan gaat het immers om de keuze van een gemeenschappelijk stelsel van heffing als middel om een zeer belangrijk einddoel, de materiële unificatie, te bereiken. En als men daarbij blijft uitgaan van hetgeen in de zes landen thans reeds bij de heffing van de omzetbelasting primair en gemeenschappelijk is, het bestemmingslandbeginsel inherent aan een verbruiksbelasting, ook dan komt men weer als gemeenschappelijk systeem allereerst bij de eenmalige kleinhandelsbelasting. Deze is, zoals Antal zeer juist betoogt, daarvoor het aangewezen heffingsstelsel en legt aan het grensoverschrijdende verkeer geen enkele belemmering in de weg.

Een dergelijke detaillistenbelasting is toch niet een ongrijpbaar ideaal en zeker niet voor een omzetbelasting met een uniform tarief zonder vrijstellingen. Zij bestaat in Zweden, alwaar de regering bij de recente belastingherziening in dit jaar het denkbeeld van een T.V.A. heeft afgewezen. En voor de E.E.G.-gemeenschap moeten het, gezien het grote belang van het door de Commissie gestelde harmonisatiedoel, wel zeer zwaarwegende argumenten zijn om, ook op iets langere termijn bezien, een detaillistenbelasting als gemeenschappelijk heffingsstelsel voor onmogelijk te houden en de voorkeur te geven aan een groothandelsbelasting of T.V.A. Met de laatste beide systemen, waarbij de belasting wordt geheven in productiefasen voorafgaande aan de levering door de detaillist aan de consument, wordt de omzetbelasting uitgemonterd met een technische apparatuur welke niet bij een verbruiksbelasting past maar bij een productiebelasting, geheven naar het beginsel van het oorsprongland, d.i. het land waar de productie plaatsvindt.

Wanneer landen als Frankrijk, Italië en België met het oog op de belastingdiscipline verklaren een detaillistenbelasting zelfs als gemeenschappelijk systeem ten behoeve van de materiële unificatie van de omzetbelasting niet te kunnen aanvaarden, moet men de vraag stellen wat de intrinsieke waarde van dat standpunt is. Deze vraag klemmt temeer omdat Frankrijk en Italië op dezelfde gronden beweren ook een eenmalige groothandelsbelasting niet te kunnen uitvoeren. Zijn deze landen, indien hun directe belastingen straks als gevolg van de tariefunificatie van de omzetbelasting mochten worden verhoogd, dan wel in staat die belastingen van het inkomen en de winst welke een

veel grotere medewerking van de belastingplichtigen eisen, goed uit te voeren?

Stapt men van de kleinhandelsbelasting af, dan blijft de keuze tussen de stap terug naar een groothandelsbelasting of een T.V.A. De zaak van de T.V.A. is, Antal heeft daarop in het debat al gewezen, niet zo sterk als de heer Jansen voorgeeft, wanneer hij stelt dat er van de zes landen drie vóór zouden zijn. De Duitse Mehrwertsteuer is vollediger dan de T.V.A. van de Commissie, omdat zij de kleinhandelsfase mede omvat. Het verzet van Italië en Frankrijk tegen een groothandelsbelasting is gebaseerd op de belastingmoraal daar te lande. Buiten het E.E.G.-verband staan landen als Engeland, Zwitserland en nu ook Zweden duidelijk afwijzend tegenover de T.V.A. Wat hiervan echter ook zij, als men de omzetbelasting met een minder goede mechaniek uitrust, zal men ook de consequenties daarvan moeten nemen, met name de correctie maatregelen die dan aan de landsgrenzen — en uiteraard ook aan de buitengrenzen van het E.E.G.-gebied — nodig zijn. Wel loont het stellig de moeite dan grondig te onderzoeken of de fysieke grenscontrole niet vergemakkelijkt en, waar mogelijk, door administratieve maatregelen vervangen kan worden. Men hoede zich ervoor dat met het openstellen van de binnengrenzen een productiebelasting wordt binnengesmokkeld.

Unificatie tarieven en vrijstellingen gaat het E.E.G.-verdrag te buiten.

Een unificatie van tarieven en vrijstellingen heeft voor de nationale belastingstelsels verreikende consequenties. Voor de meeste landen betekent zij een aanzienlijke verplaatsing van de druk van de directe naar de indirecte belastingen of andersom, terwijl voor alle landen en meer speciaal nog voor Nederland de omzetbelasting zelf ook een grondige verandering ondergaat. Men had dan ook mogen verwachten dat de hoofdmoot van de voordracht zou bestaan uit beschouwingen over en een welomlijnd plan voor de toekomstige structuren van de nationale belastingstelsels nadat daarvan een geünificeerde omzetbelasting deel uitmaakt. Op dit meest belangrijke punt laat de voordracht — en uiteraard ook het E.E.G.-voorstel — verstek gaan. Over die problemen, zo leest men op blz. 27, wordt hard gestudeerd doch het zoeken naar oplossingen zou nog wel enige jaren duren. Maar, vindt de Europese Commissie, de verwezenlijking van het eerste doel — gezonde concurrentieverhoudingen — kan niet wachten totdat alle met de grensafbraak verband houdende problemen tot een oplossing zijn gebracht. Bovendien acht zij het prematuur nu al oplossingen voor te stellen voor een situatie die op haar allervroegst begin 1970 zou kunnen intreden. En daarom het voorstel voor een harmonisatie in etappes waarvan de laatste afschaffing van de fiscale grenzen vormt.

Dit alles doet zeer onbevredigend aan. De verantwoordelijke nationale regeringen zullen toch moeten weten waartoe zij zich uiteindelijk verbinden, vooraleer zij besluiten de eerste stap op die weg te doen. Geen enkel probleem van de ingrijpende gevolgen van een geünificeerde omzetbelasting voor de nationale belastingstelsels wordt aangesneden, laat staan tot een oplossing gebracht. Kennelijk ook ziet men een belastingstelsel alleen als een zuiver economische marktzaak en niet als, wat het is, een fiscaal rechtssysteem dat weer deel uitmaakt van een gehele nationale rechtsorde. Het Commissievoorstel is op een veel te smalle leest geschoeid. Te smal reeds omdat, zelfs al verschaalt men de beoordeling van een belasting tot een waardering van het effect op de concurrentiever-

houdingen, men niet kan volstaan met een separate unificatie van de omzetbelasting, doch daarbij in gelijke mate moet betrekken de van de ondernemingen geheven directe belastingen die eveneens een grote invloed op de concurrentieverhoudingen in het internationale verkeer hebben. Een economisch uitgangspunt overigens dat te beperkt is omdat de van de ondernemingen geheven belastingen nauw samenhangen met de door niet-ondernemers verschuldigde belastingen en, meer in het algemeen, omdat een belastingsysteem, zowel wat de hoogte van de totale belastingdruk als wat de verdeling daarvan betreft, niet uitsluitend of overwegend economisch wordt bepaald.

Een materiële unificatie van de omzetbelasting is niet wel denkbaar zonder een gelijktijdige unificatie van de andere grote belastingen. Dit betekent een vrij concreet omschreven situatie in het verschiep welke de E.E.G.-partners als gemeenschappelijk einddoel zullen moeten aanvaarden. Men zal het eens moeten zijn niet alleen over het karakter van de omzetbelasting — een verbruiksbelasting (of bestedingsbelasting zoals Schendstok stelt, blz. 34) dan wel een productiebelasting —, maar ook over de hoogte van de geünificeerde tarieven en de aard en omvang van de vrijstellingen. En voorts zullen de lid-staten tot overeenstemming moeten zijn gekomen over de toekomstige druk van de belastingen van het inkomen en de winst c.a. en de wijze van heffing en invordering van deze belastingen.

De verwerkelijking van deze vergaande unificatie in de fiscale sector kan niet anders dan geleidelijk plaatsvinden, in die zin dat zij niet vooruitloopt op de vorderingen welke de integratie in de andere belangrijke sectoren van overheidsactiviteit maakt. Want dit einddoel is alleen in harmonie met een situatie waarin de E.E.G. is vervangen door een volledige staatsrechtelijke eenheid van niet-zelfstandige staten met een centrale overheid. Deze doelstelling ligt — hoezeer men haar op zichzelf wenselijk moge achten — buiten het vrijwel uitsluitend economische rayon van het Verdrag van Rome en het is dan ook niet een uit dat verdrag voortvloeiende taak van de Europese Commissie om voorstellen te doen en richtlijnen op te stellen waarbij de fiscale sector van dat staatkundige doel wordt omschreven en de middelen tot verwerkelijking daarvan worden aangegeven. Dit is geheel een zaak van rechtstreeks overleg tussen de regeringen van de zes staten, een overleg over een nieuw verdrag van veel wijdere strekking dan dat voor een economische gemeenschap.

Zolang dit fiscale einddoel langs die weg niet in concreto is bepaald, zal een belastingharmonisatie daarop niet kunnen worden gericht en binnen de beperkte economische begrenzing moeten blijven welke het E.E.G.-verdrag naar letter en geest stelt. Deze beperking ligt met name opgesloten in de artikelen 99, 100 en 101 welke een uitwerking zijn van het beginselenartikel 3, letters f en h, en die naar hun duidelijke tekst en plaatsing in het geheel van de ver-

dragsbepalingen een grondslag geven voor een belastingaanpassing met het oog op een economisch aspect: onvervalste concurrentieverhoudingen in het belang van een gemeenschappelijke markt. En ook terecht is de voorbereiding van harmonisatievoorstellen op het stuk van de belastingen — een min of meer technische uitvoering van het Verdrag — opgedragen aan een Directoraat-Generaal voor de mededinging.

Het is echter bepaald onjuist nu te menen — een gedachte waarvan kennelijk de Commissievoorstellen en het betoog van de heer Jansen zijn doortrokken — dat daarmee de belastingheffing, met name de heffing van de omzetbelasting, tot een economische categorie wordt gestempeld en, met terzijdestelling van de rechtswaarden van niet-economische aard waarop de belastingsystemen en de plaats daarin van de afzonderlijke belastingen berusten, dienstbaar moet worden gemaakt aan een preponderante concurrentiegeëlijkheid op één grote binnenlandse markt welke het gehele E.E.G.-gebied omvat. Integendeel, de verdragsbepalingen binden niet verder dan tot een onderlinge aanpassing van de belastingen, in zoverre deze concurrentievervalsensd zijn, d.i. door discriminaties uit willekeur of ondoelmatigheid concurrentieverstorend in het interlandelijke verkeer werken. Met andere woorden, tot een aanpassing alleen van die belastingmaatregelen welke uitsluitend met economische maatstaven van concurrentiegeëlijkheid mogen worden gemeten. Niet tot een economische afpassing van sociaal-ethisch gefundeerde belastingregelingen welke naar haar aard niet naar economische maatstaven mogen worden beoordeeld en gewaardeerd. Aldus zie ik de beperking welke juist door het economische verdragsaccnt van de belastingaanpassing wordt gesteld aan de fiscale bijdrage voor de gemeenschappelijke markt. Die beperking is ook zinvol omdat de Commissievoorstellen de nationale belastingsystemen zouden denatureren, fiscale rechtssystemen waarvoor de landsgrenzen essentieel zijn zolang de staten zelf het binnen die grenzen voor het zeggen hebben.

Op grond van het vorenstaande ben ik het in zoverre met Antal eens dat, mochten de cumulatieve heffingsystemen geen voldoende concurrentieneutraliteit kunnen verzekeren, aan de harmonisatie-eis voor de omzetbelasting is voldaan indien in elk van de landen een eenmalig heffingsstelsel of een heffingsysteem naar de toegevoegde waarde wordt geïntroduceerd. Laat men de landen in de keuze van dat heffingsysteem vrij, dan heeft dat het voordeel dat men met verschillende systemen ervaring opdoet. Dit maakt het gemakkelijker een gemeenschappelijk systeem te kiezen, als men te eniger tijd het over een unificatie van tarieven en vrijstellingen c.a. eens mocht zijn geworden. Dit gemeenschappelijke systeem van heffing kan in elk stadium van een materiële unificatie, ook in het slotstadium, worden aanvaard.

Bussum.

Prof. Mr. J. G. DETIGER.

(I. M.)

Beleg modern
beleg in

InterUnie

INTERUNI

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie“, Postbus 617, Den Haag

De landbouw in moeilijkheden

(I)

Landbouwproblematiek in tien punten

In vele opzichten wijkt de landbouw af van het normale patroon van de moderne maatschappij. Vooral hierdoor geeft hij aanleiding tot veel discussie. De naar verhouding vele artikelen in dit blad over landbouwproblemen zijn hiervan een uiting.

Wij zullen in dit artikel pogen om in een tiental punten een beknopte samenvatting te geven van de landbouwproblematiek. In een tweede artikel zullen wij proberen enige lijnen te trekken naar de praktische landbouwpolitiek.

1. Het kleine bedrijf overheerst nog steeds.

Het kleine bedrijf is nog steeds typerend voor de structuur van de landbouw. In de meeste Westeuropese landen is meer dan 50 pCt. van de bedrijven kleiner dan 10 ha ¹⁾. De Nederlandse rundveehouderij wordt voor ruim 57 pCt. uitgeoefend op bedrijven, die kleiner zijn dan 10 ha. De bedrijven groter dan 20 ha omvatten slechts 13 pCt. van de veehouders. Bijna $\frac{3}{4}$ van het totaal aantal runderen wordt gevonden op bedrijven kleiner dan 20 ha ²⁾.

Uiteraard ontkomt ook de landbouw niet aan de algemene tendens naar bedrijfsvergroting. Maar deze tendens heeft nog geen belangrijke invloed gehad op de structuur van de landbouw. De achterliggende 13 jaar steeg de gemiddelde oppervlakte per bedrijf van degenen met als hoofdberoep akkerbouwer/veehouder van 11 tot 13 ha ³⁾. Ook bij een wat snellere toename van de gemiddelde bedrijfsgrootte in de komende jaren — er zijn wel redenen om dit te verwachten — zal het kleine bedrijf nog gedurende lange tijd blijven domineren. Hierbij moet in ogenschouw worden genomen, dat de ontwikkeling in de samenleving als geheel niet stilstaat, en dat daar een blijvende schaalvergroting plaatsvindt. Een absolute stijging van de gemiddelde bedrijfsgrootte behoeft nog geen relatieve stijging te betekenen.

2. De opkomst van de eenmansbedrijven.

Na de oorlog is, vooral in de veehouderijsector, het eenmansbedrijf opgekomen. Vroeger was er op een boerderij aan mensen geen gebrek. Soms werkten drie generaties mee op één enkel bedrijf; in elk geval waren er meestal meerdere meewerkende zoons en dochters. Een tijdelijke arbeidsschaarste was altijd op te vangen door personeel in dienst te nemen. Zowel voor korte als voor langere tijd kon de boer personeel krijgen tegen een loon dat hij kon betalen. Na de laatste wereldoorlog is dit geheel veranderd. Hoogstens is er — gedurende enkele jaren — één meewerkende zoon; voor meer dan één is er immers geen toekomst. Personeel is bij de huidige rentabiliteitsverhoudingen voor de boer niet meer te betalen.

In de weidegebieden — zo blijkt uit een recente C.B.S.-

publicatie — daalde het percentage betaalde arbeid tussen 1946 en 1962 van 22 pCt. tot 15 pCt. Zelfs van de bedrijven groter dan 30 ha werkt ruim een derde deel zonder vaste vreemde arbeidskrachten. Er zijn pleidooien van theoretici voor stichting van tweemansbedrijven. De praktijk is net andersom, want het aantal eenmansbedrijven neemt nog van jaar op jaar toe. Momenteel is ongeveer de helft van het aantal landbouwbedrijven eenmansbedrijf.

Door deze ontwikkeling is de taak van de boer zwaar geworden. „Over het algemeen moet de veehouder volledig de taak verrichten van een landarbeider, echter zonder het genot van vrije weekends en vakantie, terwijl ook de avonduren vaak door het bedrijf in beslag worden genomen. Deze veel te zware belasting leidt tot moeheidsverschijnselen, die men in veehouderijkringen algemeen kan bespeuren” ⁴⁾. Boer zijn is een zwaar beroep geworden. Het aantal premievrijstellingen (toegewezen bij invaliditeit van de verzekerde) is belangrijk hoger dan gemiddeld in Nederland ⁵⁾.

Een tiental jaren terug werd veel gesproken over het probleem van de verborgen werkloosheid op vele boerenbedrijven. Momenteel kent men in Nederland dit probleem eigenlijk niet meer, uitzonderingen, vnl. in de Achterhoek, daargelaten. De verborgen werkloosheid heeft plaatsgemaakt voor te lange werktijden en een grote arbeidsdruk. Werkweken van 60 tot 80 uur zijn volgens L.-E.I.-rapporten geen uitzondering. In de recente L.-E.I.-rapporten betreffende de rentabiliteit van de veehouderijbedrijven in Nederland wordt in alle gebieden, met uitzondering van het zgn. Oostelijk Zandgebied, een belangrijke toename van de gewerkte uren geconstateerd ⁶⁾.

Een andere factor is nog, dat de noodzakelijke organisatorische en technische kennis van de boer veel gevarieerder en omvangrijker is dan enkele tientallen jaren geleden. Nieuw voor de boer is, dat deze kennis aan snelle economische veroudering blootstaat. Dat er hier vooral voor de oudere boeren moeilijkheden liggen is duidelijk.

3. Sociale immobiliteit van de boeren.

Een van de problemen in de landbouw — wellicht zelfs het kernpunt van de gehele landbouwproblematiek — wordt gevormd door de sociale immobiliteit van de boeren. De feiten wijzen duidelijk op deze immobiliteit. Gedurende de laatste tientallen jaren hebben wel grote aantallen landarbeiders en meewerkende gezinsleden de landbouw verlaten, doch het aantal boeren nam zowel in ons land als in alle overige Westeuropese landen nauwelijks af.

De redenen voor deze geringe sociale mobiliteit van de

¹⁾ Vergl. o.a. de O.E.C.D.-publicatie: „Low incomes in agriculture; problems and policies”, blz. 30.

²⁾ A. J. Olthaar: „De structuur van onze rundveehouderij” in „Veeveelt en Zuivel” van maart 1965.

³⁾ Jaarverslag L.-E.I., 1964. In de hier gegeven cijfers zijn dus ook de (grote) akkerbouwbedrijven verwerkt.

⁴⁾ Ir. W. Pasma: „Veehouder en vijfdaagse werkweek” in „De Nieuwe Veldbode” van 31 januari 1958.

⁵⁾ Volgens gegevens van Drs. A. de Boer, directeur van het Onderling Boerenverzekeringsfonds, o.m. in mededelingen voor de ledenraadsvergadering 1965.

⁶⁾ „Rentabiliteit van weidebedrijven” en „Rentabiliteit van gemengde bedrijven op zandgrond”, bijlagen I en II bij verslag no. 112.

boeren zijn niet zo moeilijk te vinden. De opleiding en vorming van de boeren zijn buiten de landbouw zo goed als zonder waarde. De vorming als zelfstandig boer — werkend in de buitenlucht — is wellicht zelfs een handicap bij de overgang naar de meeste andere beroepen. In vele gevallen zullen de boeren voor andere beroepen twee linkerhanden hebben. Zij zullen vaak ook vrezten hun leven lang terug te verlangen naar het boerenleven. Bij afvloeiing uit de landbouw zullen de meeste boeren geen andere keus hebben dan als ongeschoold arbeider in de industrie te verdwijnen. Prof. Van den Ban wees op het gevaar dat zij dan over enige jaren ingevolge de automatisering werkloos zullen worden.

Een L.-E.I.-rapport concludeert dat vele boerenzoons — dus nog niet eens boeren! — zich op oudere leeftijd nog gedwongen zagen de landbouw te verlaten, zonder voldoende geschoold te zijn voor een niet-agrarisch beroep, en dat dit voor de betrokkenen min of meer tragisch was ⁷⁾. Er zijn buiten de landbouw ook slechts weinig mensen, die na hun 25- of 30ste jaar nog van beroep veranderen. Natuurlijk zijn er wel mensen, die van betrekking veranderen — bijv. die als boekhouder of geschoold technicus van het ene bedrijf naar het andere verhuizen — maar degenen die op 25- of 30-jarige leeftijd nog overschakelen op een geheel ander beroep, zijn weinige in getal.

Zij, die als de oplossing van het landbouwprobleem raar voren brengen een drastische vermindering van het aantal boeren — soms als de door hen zelf gevonden steen der wijzen — vergeten dat zij hiermede alleen maar een zeer moeilijk probleem definiëren, maar nog geen enkele oplossing bieden. Er zou geen landbouwprobleem zijn, indien de boeren even gemakkelijk van beroep zouden kunnen veranderen als sommige buiten de landbouw van betrekking. Wij menen, dat ook Dr. A. Maris zich — bij uitzondering — wel wat gemakkelijk afmaakt van de problemen, die hier liggen, door alleen maar te stellen, „dat de agrarische bevolking en de landbouw duidelijk in beweging zijn gekomen en dat in zulk een situatie de ontwikkeling sneller kan gaan dan men verwacht” ⁸⁾.

4. Stijgende grondprijzen.

De laatste jaren zijn de grondprijzen bijna onafgebroken gestegen in bijna alle gebieden in Europa en Noord-Amerika. Deze prijsstijging kan haar oorzaak niet gevonden hebben in de rentabiliteit van het boerenbedrijf. Dan zou een daling eerder waarschijnlijk zijn geweest. De volgende factoren zijn waarschijnlijk als oorzaken voor deze stijging te noemen: de toenemende welvaart elders in de samenleving, de sterk stijgende recreatiebehoefte in velerlei vorm, de mening dat grond goede, waardevaste belegging is (met het stijgen der prijzen wint deze mening steeds meer veld), de afwezigheid van nog onbebouwd land (tot aan de tweede wereldoorlog was er dit zelfs in Nederland nog), de behoefte aan grond voor niet agrarische bestemmingen (stadsuitbreiding, wegeaanleg) en de wens van vele boeren en boerenzoons om ondanks lage inkomens toch boer te blijven of te worden.

Het is voor jonge boeren moeilijk geworden om tegen de geldende prijzen een boerenbedrijf te beginnen. In Amerika is men zelfs bevreesd voor de opkomst van een nieuwe landbezittende klasse van niet-agrarische origine.

⁷⁾ „Het boerenzoonsvraagstuk in de Noordbrabantse zand- en rivierkleigebieden”.

⁸⁾ In „E.-S.B.” van 23 juni 1965, zulks in antwoord op o.i. serieuze bezwaren tegen zijn betoog van Ir. G. A. van Houten in hetzelfde nummer.

Opvallend is, dat tegelijk een andere ontwikkeling begon, nl. het wat minder grondgebonden zijn van de landbouwproductie. In enkele sectoren is deze ontwikkeling zeer uitgesproken (pluimvee, sommige fokkerijen), in andere echter is ze nog niet of nauwelijks waar te nemen (in de melkveehouderij bijv.).

5. Een matig toenemende vraag.

In de westelijke landen neemt in het algemeen bij stijgende inkomens de vraag naar landbouwproducten niet veel meer toe. Uiteraard is de situatie ten dezen bij de verschillende landbouwproducten niet gelijk. De vraag bijv. naar rundvlees en tuinbouwproducten neemt in het algemeen nog wel toe als het inkomen stijgt; met consumptiemelk is dit niet meer het geval, terwijl de vraag naar aardappelen en brood zelfs daalt. Voor een belangrijk deel is deze weinig expansieve vraag toe te schrijven aan natuurlijke factoren, voor een klein deel ook wel aan het ontbreken van een voldoende moderne marketing voor landbouwproducten. Door dit laatste worden de niet zo grote mogelijkheden voor vraagvergroting nogal eens onvoldoende benut. Hoewel dus o.i. een moderne marketing de vraag naar sommige agrarische producten wel kan verbeteren, moeten toch in het algemeen de mogelijkheden hier niet worden overdreven.

De invloed bijv. van reclame en van het op de markt brengen van kwaliteitsproducten op de totale vraag, blijft in het algemeen beperkt. Reclame kan wel de vraag van het ene landbouwproduct ten koste van het andere vergroten. Hetzelfde geldt ook voor het op de markt brengen van een betere kwaliteit. Soms neemt — ten gevolge van het op de markt brengen van een betere kwaliteit — de totale vraag naar landbouwproducten zelfs af. Een bekend voorbeeld hiervan is de introductie van flessemelk i.p.v. losse melk. Door de duurder verpakking stijgt weliswaar het totale bedrag dat de consument aan melk besteedt, doch door de overgang van losse naar flessemelk neemt de hoeveelheid gekochte melk belangrijk af (met ca. 30 pCt.).

Er zijn enkele duidelijke uitzonderingen, waarin een moderne marketing wél tot belangrijke resultaten kan leiden. Een voorbeeld hiervan kan roomboter zijn. Een goede marketing voor dit produkt zou het immers mogelijk maken beter weerstand te bieden aan de concurrentie van de margarine. Misschien zou de landbouw nog het meeste baat vinden bij de ontwikkeling van geheel nieuwe producten.

Van belang is ook het prijsaspect. De prijsgevoeligheid van de vraag naar landbouwproducten is in het algemeen zeer gering. Hogere prijzen remmen het verbruik nauwelijks af, lagere prijzen leiden niet tot een vraagvergroting van enige importantie. Een betere organisatie van de afzet, bijv. via landelijk werkende afzetcöoperaties, zou gemakkelijker onnodige prijsverlagingen kunnen voorkomen en zou de mogelijkheden tot prijsverhogingen beter kunnen benutten. De inkomens van de boeren zouden dan kunnen stijgen, terwijl de gevraagde hoeveelheden niet veel zouden veranderen.

6. Stijgende produktiviteit door de vooruitgang van de techniek.

De landbouwtechniek heeft sinds de tweede wereldoorlog zeer veel vooruitgang geboekt, en hiermede een grote stijging van de landbouwproductie mogelijk gemaakt. Er werden produktievere rassen ontwikkeld, vele nieuwe

machines werden geïntroduceerd, o.a. bij de melk- en hooiwinning, betere bemestings- en beweidingmethoden vonden ingang, betere voederingsstechnieken kwamen op, via de voorlichting kwam men tot betere bedrijfsvoeringssystemen e.d. Volgens een Amerikaanse studie zou de technische vooruitgang in de landbouw groter zijn geweest dan in de industrie ⁹⁾.

De vooruitgang van de techniek maakte — tezamen met de arbeidsinspanning van de landbouwende bevolking — een snelle stijging van de arbeidsproductiviteit mogelijk. *Volgens meer dan een studie is de stijging van de arbeidsproductiviteit in de landbouw groter geweest dan gemiddeld in de samenleving.* Met deze ontwikkeling ging een stijging van de benodigde hoeveelheid kapitaal per bedrijf gepaard. Moeilijkheden met de kapitaalvoorziening waren hierdoor niet steeds te vermijden. Het boerenbedrijf is echter in het algemeen nog niet zo kapitaalintensief als het gemiddelde industriële bedrijf ¹⁰⁾.

Een belangrijke vraag is, of in de toekomst gerekend moet worden op technische vernieuwingen in dezelfde omvang als in het verleden. Over deze vraag verschillen de meningen. Cochrane, bekend Amerikaans landbouweconoom, is van mening dat er ook voor de komende jaren gerekend kan worden op een voortdurende stroom van technische vernieuwingen. Wel zullen deze misschien wat minder op machines en uitrusting betrekking hebben en wat meer op ander gebied, bijv. op het gebied van de bedrijfsstructuur. Cochrane noemt de volgende mogelijkheden: het gebruik maken van kunstmatige fotosynthetische processen ¹¹⁾, eiwitwinning uit de zee, veehouderij onder geheel beheerste en gecontroleerde omstandigheden — zoals wij die nu reeds zien opkomen in de pluimvee-sector ¹²⁾.

7. De zwakke marktpositie van de landbouw.

Op zichzelf zou een enigszins stagnerende afzet en een snelle verbetering van de produktietechniek nog niet noodzakelijkerwijs tot moeilijkheden aanleiding behoeven te geven. Wel zou een bedrijfstak, waar een of beide verschijnselen optreden, voorzichtigheid moeten betrachten met het doen van investeringen en met een vergroting van het produktieapparaat. In de landbouw zijn moeilijkheden echter onvermijdelijk.

In de eerste plaats kan geen enkele landbouwonderneming in haar produktieplanning rekening houden met de beperkte afzetmogelijkheden. Er zijn vele honderdduizenden boeren, die geen van alle ook maar enige invloed hebben op de markt. Een produktiebeperking van één boer, of zelfs van tienduizend boeren, heeft geen enkele invloed op de prijsvorming. Het is onder deze omstandigheden een loze kreet de boeren voor te houden, dat zij de produktie moeten afstellen op de vraag. Een boer kan alleen rekening houden met zijn individueel bedrijfsbelang, en dat houdt zelden of nooit een individuele aanbodbeperking in.

Hier komt bij dat de kosten van de boer voor het grootste deel vast zijn, zeker op wat kortere termijn. Dit geldt met

⁹⁾ Zie Lester B. Save: „Empirical estimates of technological change in United States agriculture 1850-1958” in „Journal of Farm Economics” van november 1964.

¹⁰⁾ „Towards a capital intensive agriculture”, F.A.O. 1961, deel 1, blz. 43.

¹¹⁾ Fotosynthese is het proces, waardoor zonne-energie op aarde op grote schaal wordt vastgelegd in chemische energie en aldus wordt gebruikt voor de opbouw van de plant. Bij kunstmatige fotosynthese zou bijv. gedacht kunnen worden aan produktie van plantaardig voedsel met gebruikmaking van kunstmatig (zon)licht.

¹²⁾ „Journal of Farm Economics” van december 1959.

name ook voor de arbeidskosten. Het betekent, dat elke boer een produktievergroting zal nastreven. In de landbouw zijn meestal de marginale kosten lager dan de gemiddelde kosten. Volgens Prof. Tinbergen zijn activiteiten waarbij dit het geval is, niet geschikt voor een vrije markt ¹³⁾. Maar uitgerekend de landbouw kent de vrije markt wel.

De vrije markt in de landbouw functioneert geenszins bevredigend. Zij leidt ertoe, dat enerzijds de boeren steeds langere arbeidstijden maken en dat anderzijds de overproduktie in de landbouw eerder toe- dan afneemt. Overvloed aan voedsel en arbeidsslavernij in de landbouw gaan samen. Een (redelijk) evenwicht op de landbouwmarkten tussen vraag en aanbod is een zo grote toevalligheid, dat het bijna nooit aanwezig is. De ongebreidelde produktiviteitstoename, tezamen met een matig toenemende vraag, had eigenlijk besturingsinstrumenten noodzakelijk gemaakt voor het economisch gebeuren in de landbouw. Het is tot dusver in de landbouw niet mogelijk gebleken deze besturingsinstrumenten te vinden. Een constante neiging tot overproduktie is het gevolg. Een voor de boeren gunstige markt is meestal slechts een zeer tijdelijk leven beschoren. Slechts voor produkten met een expansieve vraag (de tuinbouw) of met een starre produktietechniek (de rundvleesproduktie) kan een gunstige markt zich wat langer handhaven. Er is in de landbouw geen effectief mechanisme dat het aanbod afstelt op de vraag. Van belang is hier ook de geringe prijselasticiteit van de vraag naar landbouwprodukten. Een prijsdaling doet de gevraagde hoeveelheden slechts weinig toenemen. Hierdoor leiden kleine overschotten vaak reeds tot aanzienlijke prijsdalingen.

In de bedrijfstakken buiten de landbouw is het wel gelukt besturingsinstrumenten te vinden, die de produktie afstemmen op de vraag. Deze bedrijfstakken — met een veel gunstiger prijs- en kostenstructuur dan de landbouw — kennen de vrije markt reeds lang niet meer. „De markten zijn in toenemende mate door de betrokkenen geregeld. Vele markten worden beheerst door een of althans weinige kopers of verkopers” ¹⁴⁾. Iedere onderneming heeft min of meer haar eigen markt en produceert voor deze markt. Minimaal heeft ieder bedrijf een eigen merkartikel. In deze monopolistische samenleving kan bedrijfstaksgewijze zonder veel moeite de produktie afgesteld worden op de vraag. Het vindt als het ware automatisch plaats.

Uiteraard komen er nog wel eens ontsparingen voor, vooral bij kleine ondernemingen, maar deze zijn uitzonderingen en geen regel. Vóór de oorlog was dit anders. Toen lukte het ook in de industrie lang niet altijd om de produktie af te stellen op de vraag. Mede door structuurveranderingen in het economisch leven is het gelukt het werkloosheidsprobleem te overwinnen ¹⁵⁾. De economische organisatievorm van de landbouw is echter in principe nog gelijk aan die van voor de oorlog. Het is dan ook niet gelukt het probleem van de overproduktie in de landbouw tot een oplossing te brengen.

8. De landbouwpolitiek.

De landbouwpolitiek heeft elementen in zich, waardoor de moeilijkheden in de landbouw per saldo worden vergroot. Wij hebben hier niet zo zeer op het oog de gevoerde inkomenspolitiek, waarmee voorkomen wordt dat de

¹³⁾ Prof. Dr. J. Tinbergen: „De les van vijftig jaar”, Agon Elsevier 1965.

¹⁴⁾ Bijv. Gunnar Myrdal: „De toekomst van de welvaartsstaat”, o.a. blz. 45.

¹⁵⁾ Uiteraard speelt ook de gevoerde conjunctuurpolitiek een belangrijke rol.

inkomens in de landbouw al te diep dalen. De elementen die wij bedoelen liggen vooral in de structuurpolitiek. De overheid in vrijwel elk land stimuleert op velerlei wijze een verdere toename van de produktie. Maatregelen die hier genoemd kunnen worden, zijn o.m. uitvoering van vele cultuurtechnische werken, bevordering van het landbouwkundig onderzoek en de toepassing ervan, verstreking van goedkope kredieten aan de landbouw op directe of indirecte wijze.

De bedoeling van deze, en andere, maatregelen is uiteraard niet om de moeilijkheden in de landbouw te vergroten. De bedoeling is om de *individuele* boer, die in moeilijkheden is geraakt, te helpen. De nadelige gevolgen voor de *algemene* positie van de landbouw worden hierbij meestal veronachtzaamd, mede omdat ze niet duidelijk waarneembaar zijn en pas later optreden. Naarmate de afzetmoeilijkheden in de landbouw toenemen, stijgt veelal het bedrag dat de overheid voor doorvoering van structuurmaatregelen ter beschikking stelt en worden de boeren krachtiger gestimuleerd om technische vernieuwingen in te voeren en harder te werken. De resultaten zijn averechts.

Vooraf in de E.E.G. dreigen hier gevaren. Ten einde „klaar te komen voor de concurrentie in de E.E.G.” wordt in de meeste landen veel overheidsgeld aangewend om de produktiviteit te verhogen. Ook Nederland doet hieraan mee. Evenmin als het een individuele boer geraden is om in produktiviteit achter te blijven bij zijn buurman, kan Nederland dit doen t.o.v. zijn E.E.G.-partnerlanden. Maar bezien vanuit het Europese boerenbelang is het allemaal niet zo verstandig, voor zover men tenminste een acute landbouwcrisis wil voorkomen. Wat overdreven gezegd: de Europese boeren zijn hard bezig zich op staatskosten naar de ondergang te produceren.

Hoe moeilijk het overigens is, om een goede landbouwpolitiek te voeren, moge blijken uit het feit, dat de boerenorganisaties eigenlijk zonder uitzondering achter de gevoerde politiek ten dezen staan, en dat een goed, algemeen aanvaardbaar alternatief ook moeilijk te geven is. Het strijdt te zeer met de menselijke natuur om matiging te betrachten, in het doorvoeren van technische vernieuwingen, ook al kost het veel geld en al wordt de landbouwkwaal er per saldo door verergerd.

9. Opkomst van nieuwe organisatievormen.

Mede door de gebrekkige marktform, waaronder de landbouw produceert, is er in de laatste jaren in de landbouw een aantal nieuwe organisatievormen opgekomen. In de eerste plaats moet hier genoemd worden de zgn. *verticale integratie* of de contractteelt. Hieronder wordt verstaan het aangaan van overeenkomsten tussen verwerkende industrieën en boeren, waarbij de boeren allerlei verplichtingen aangaan betreffende de aard en omvang van de te leveren landbouwprodukten en soms ook t.a.v. de produktietechniek op de landbouwbedrijven en waartegenover de fabrikant zekere garanties stelt betreffende de afzet. De verticale integratie heeft in korte tijd een grote ontwikkeling doorgemaakt en het is zeer wel denkbaar dat zij de komende jaren nog veel verder om zich heen zal grijpen.

Volgens recente gegevens is in de Verenigde Staten het percentage van de produktie dat valt onder een systeem van verticale integratie in een aantal bedrijfstakken als volgt: braadkippen 95 pCt., eieren 25 pCt., groentebonserven 70 pCt., maïshybride zaden 75 pCt., kalkoenen 50 pCt., bietenzaad 75 pCt., slachtvee 15 pCt. en varkenshouderij 10 pCt. De verticale integratie wordt in de Ameri-

kaanse literatuur niet onverdeeld gunstig beoordeeld. Een satellietverhouding tussen fabrikant en boer, een verhouding met feodale kenmerken (van niemand minder dan John Maurice Clark), zijn enkele typerende beoordelingen.

De laatste tijd zijn ook de *mammoetbedrijven* in discussie gekomen. Particuliere landbouwindustrieën overwegen de stichting van grote varkensfokkerijen of hebben dit reeds gedaan (bijv. Homburg). In Engeland bestaan plannen — gelukkig nog niet meer dan dat — tot geleidelijke oprichting van een kippenbedrijf van 12 miljoen leghennen. Dat bedrijf zou groot genoeg zijn om alle eieren, die in Nederland worden geconsumeerd, te produceren.

Opvallend is, dat zowel voor de ontwikkeling van de contractteelt als voor de opkomst van de mammoetbedrijven, verwezen wordt naar tekortkomingen betreffende het contact boer-markt. Als argumenten worden genoemd: betere voorziening van de markt, een constante kwaliteit, betere tegemoetkoming aan de kwaliteitseisen van de consument, een gelijkmatiger produktie. Een lagere kostprijs wordt niet als argument genoemd. De marktform waaronder de landbouw produceert, verhindert een goede aanpak van het marketing-probleem. De individuele boer is niet (meer) in staat het contact met de markt op bevredigende wijze uit te oefenen. Hij is niet (meer) in staat de marktontwikkelingen op juiste wijze te interpreteren en om tijdig en doeltreffend te reageren op veranderingen. Een vergaande coöperatie bij de afzet — zo mogelijk op landelijk niveau — zou een oplossing zijn voor de hier bedoelde moeilijkheden.

Twee andere nieuwe organisatievormen van de laatste tijd zijn het zgn. *group-farming* (samenwerkingsvormen tussen boeren betreffende de bedrijfsuitoefening, bijv. gezamenlijke exploitatie van landbouwmachines) en de (Franse) *producentenorganisatie* (overeenkomsten tussen boeren, die o.m. betrekking hebben op de afzet van landbouwprodukten). Geen van beide hebben tot dusver een grote omvang aangenomen¹⁶⁾.

10. Een onbevredigende inkomenspositie.

Het zal, na het voorgaande, geen verwondering wekken, dat de inkomens in de landbouw nu niet direct bevredigend zijn, en dat het landbouwinkomen onder voortdurende druk staat. Het valt buiten het kader van dit artikel om hier een uitgebreide documentatie omtrent de inkomenspositie van de landbouw te geven. Eén van de weinige optimisten hier is de Minister van Landbouw, op het moment dat hij prijzen van landbouwprodukten moet vaststellen. Wij willen hier in de eerste plaats weergeven de conclusie te dezer zake uit de (recente) dissertatie van Dr. Kriellaars¹⁷⁾. Deze is aldus:

„In elk van deze landen, ook daar waar de gemiddelde efficiëncy van de landbouw-bedrijfstak relatief hoog is en/of de omvang van de prijssteun (+ prijstoeslagen) verhoudingsgewijze aan de hoge kant is, ligt de rentabiliteit van een aanmerkelijk deel van de agrarische bedrijven op een laag peil en blijft het inkomen van vele agrariërs ver ten achter bij het gemiddeld inkomen van de niet-agrarische arbeiders. Zo stelt Hathaway met betrekking tot de situatie in de Verenigde Staten:

¹⁶⁾ Recente gegevens omtrent de ontwikkeling van de producentenorganisaties in Frankrijk zijn te vinden in „Landbouwereldnieuws” van 14 augustus 11. Deze gegevens wijzen op een vrij snelle ontwikkeling. Ook in Duitsland, Italië en België is (grote) belangstelling voor producentenorganisaties.

¹⁷⁾ F. W. J. Kriellaars: „Problematiek van de landbouw in het proces van structurele veranderingen bij algemeen-economische groei”, blz. 82.

„The agricultural industry has the highest proportion of low-income persons of any industry in the United States economy, regardless of the criterion used to judge income levels. Many of the people involved have levels of living well below the minimum standards of our society. Such persons are found both as farm operators and as farm wage workers”¹⁸⁾.

Een soortgelijke situatie — al is deze wat de inkomens van betaalde landarbeiders betreft in enkele landen, zoals Zweden en Nederland, gunstiger dan in de Verenigde Staten — bestaat in alle ontwikkelde landen. Dit is uit een recente studie van de O.E.C.D. ook overduidelijk naar voren gekomen”¹⁹⁾.

Verder is te wijzen op het jaarverslag van het Landbouw-Economisch Instituut over 1964. Hierin constateert Prof. Dr. A. Kraal dat een groot percentage Nederlandse boeren de laatste 10 jaar gemiddeld per gewerkt uur minder heeft verdiend dan zij voor een landarbeider aan loon en sociale lasten volgens c.a.o.-regeling voor hetzelfde werk zouden hebben moeten betalen. Hierbij moet aangetekend worden dat de landarbeiderslonen ca. 20 pCt. lager liggen dan gemiddeld in de industrie.

Wij willen nog opmerken, dat het wel te verklaren is, dat de overheidspolitiek de inkomensachterstand van de landbouw niet heeft teniet gedaan, gezien de heersende opvattingen betreffende de overheidstaak. Begrippen als: „slechts node, en dan zo weinig mogelijk” zijn in deze opvattingen belangrijk. Een royale correctie ten gunste van de boeren van de onbillijke en onjuiste inkomensverdeling zoals de „vrije” markt die oplevert, is dan ook nauwelijks te verwachten. En uiteraard zijn de andere bevolkingsgroepen meer begaan met eigen inkomens-tkort en problemen dan met die der boeren. In Neder-

¹⁸⁾ „Government and Agriculture; Economic Policy in a Democratic Society”, blz. 181.

¹⁹⁾ „Low incomes in agriculture; problems and policies”, 1964.

land zijn het met name de kleine boeren, die ernstig in het nauw geraken. Het f. 85 schoon per week — een bekende slogan van enige tijd geleden — wordt door de meeste kleine boeren lang niet gehaald. Er is in Nederland nog steeds sprake van een kleine-boerenprobleem, zij het dat dit in de loop der jaren wat van karakter is veranderd. Het is nu vooral een inkomensprobleem geworden. Hierbij moet worden bedacht, dat ongeveer de helft van de Nederlandse boeren als kleine boer moet worden aangemerkt.

De bedrijven tot 7 ha leveren zonder meer een geheel ontoereikend inkomen. Een recente C.B.S.-publicatie — ook in dit blad genoemd²⁰⁾ — constateerde dat in 1963/1964 zelfs de bedrijven tot 14 ha — en hiertoe behoort het grootste deel van de Nederlandse landbouwbedrijven — een negatief bedrijfs-economisch resultaat hadden. Bovendien geven de betreffende cijfers nog een te gunstig beeld, omdat in de meeste gevallen geen rekening is gehouden met gewerkte overuren en met de voortdurende bedrijfs-gebondenheid van de boer.

Myrdal betoogt in zijn boek: „De toekomst van de welvaartsstaat”, dat de moderne Staat zich in bijzondere mate de belangen van de bevolkingsgroepen met de lage inkomens aantrekt. Hij schrijft dan in dit verband ook, dat „het belang van de kleine boeren, en eigenlijk van alle boeren, die in een marginale situatie verkeren, door de overheid nauwgezet in het oog gehouden dient te worden”²¹⁾. Ik ben er niet van overtuigd, dat dit in Nederland momenteel in voldoende mate gebeurt.

Leiderdorp.

Drs. H. SCHELHAAS.

²⁰⁾ Zie „Sub-marginale en marginale landbouwbedrijven”, door Mr. J. A. Freseman Gratama in „E.-S.B.” van 11 augustus 1965.

²¹⁾ Blz. 52.

„Welvaartvaste voorzieningen”: de onzekerheid bedwongen?

Zowel het persoonlijk als het maatschappelijk leven spelen zich af tegen de achtergrond van fundamentele onzekerheid. De inherente risico's kunnen echter in vele gevallen in groter verband worden bepaald; het financiële belang is daardoor vatbaar voor verzekering. Dit belang wordt dan als regel in nominale monetaire eenheden uitgedrukt.

Van een van oudsher bekende onzekerheid: de waardevermindering van de monetaire eenheid, zijn wij ons steeds sterker bewust geworden. Op de vraag, of dit risico via een bepaalde beleggingsmethode kan worden ondervangen, gaan wij hier niet in. Naast „politieke” risico's doen zich hierbij ook rendementsrisico's gelden die verband houden met de sociale, economische en fiscale ontwikkeling en die t.a.v. de beleggingen een soortgelijke invloed kunnen hebben als het monetaire risico.

De welvaart als stimulans en bron voor toenemende zekerheid.

Te midden van alle onzekerheden is het verlangen naar zekerheid onweerstaanbaar gegroeid, te meer nu het op vele terreinen mogelijk is gebleken zich te verweren tegen het „noodlot”, waarin men eertijds moest berusten. De

groei van de welvaart schiep niet alleen ruimte voor verhoging van de consumptie, doch mede voor verhoging van de premielast waardoor bestaande voorzieningen konden worden uitgebreid en nieuwe in het leven konden worden geroepen. Voor zover de premies een spaarelement inhouden werken zij bovendien welvaartbevorderend.

Is de welvaarts-groei derhalve de bron waaruit elke verbetering kan voortvloeien dan is het duidelijk dat juist bij de bevordering der zekerheid de welvaartstijging centraal moet worden gesteld. Verbetering veronderstelt primair de instandhouding van de welvaart. Baseren wij ons op een bereikt welvaartspeil dan moeten wij ons afvragen of dit peil blijvend te handhaven is: blijvend voor de samenleving als geheel en blijvend voor de individu. Ook hier liggen fundamentele onzekerheden: is het op den duur mogelijk en toelaatbaar, dat in een klein deel der wereld de welvaart toeneemt, terwijl in de rest de nood blijft bestaan of wellicht nog toeneemt? Voorts: verdient handhaving en verbetering van de welvaartsverdeling in de tijd, tussen actieve en postactieve periode, geen voorrang boven uitbreiding van de welvaart voor de actieven alléén en daarmee vergroting van de terugval der individuele welvaart („Verelendung”) ná de actieve periode?

Betekenis van de moderne oudedagszorg voor de welvaart.

Het verlangen naar meer zekerheid beperkt zich niet tot verbetering van de oudedagszorg. Er bestaan nog andere gebieden van onzekerheid (of moeten wij spreken van „bestonden“?): werkgelegenheid, validiteit en gezondheid, waarop evenzeer zekerheid werd gezocht en verkregen en wel via verplichte verzekering. In dezelfde richting heeft zich de moderne oudedagszorg ontwikkeld. Met voldoening kan worden vastgesteld, dat uit een schuchter begin (de Invaliditeitswet 1919, waarin de oudedag nog als een vorm van blijvende invaliditeit werd beschouwd) een systeem van wettelijk geregelde oudedagszorg is ontwikkeld.

Het kiezen van het juiste financieringssysteem hiervoor was van grote praktische betekenis. Dat daarbij de keuze is gevallen op het omslagstelsel zal niemand, die van de argumenten pro en contra kennis heeft genomen, verbazen. Dat daarnaast ruimte bleef en moet blijven voor aanvulling der wettelijke voorzieningen, evenmin. Deze laatste houden namelijk slechts een algemeen (minimum) peil in, waarnaast particuliere voorzieningen, aangepast aan een meer individuele differentiatie, noodzakelijk blijven. Voor deze particuliere voorzieningen, m.a.w. voor de eigenlijke „pensioenen”, dient het kapitaaldekkingstelsel gehandhaafd te blijven.

Voor deze handhaving zijn eveneens goede gronden aan te voeren, niet alleen omdat de periodieke besparingen een nuttige, ja noodzakelijke en — naar onze overtuiging — op geen enkele andere wijze te vervangen, macro-economische functie vervullen, doch evenzeer uit het oogpunt van verhoging der zekerheid, als noodzakelijk complement op de betrekkelijke zekerheid die het omslagstelsel vermag te bieden, hetgeen in deze beschouwing verder wordt toegelicht. Immers, beide financieringsstelsels hebben hun specifieke voor- en nadelen: wie deze niet voldoende onderkent, loopt het gevaar op theoretische gronden een eenzijdige voorkeur aan een der beide stelsels te geven en hierdoor onvoldoende aandacht te schenken aan de eisen die de ontwikkeling der welvaart in een bepaalde periode stelt. Waar het om gaat is: *beide stelsels toe te passen in een juiste dosering.*

Welvaartvastheid: automatische aanpassing aan de welvaart.

Als één der argumenten vóór het omslagstelsel wordt genoemd het feit, dat de financiering van de in de toekomst verschuldigde, wettelijk vastgelegde uitkeringen via het omslagstelsel onder alle omstandigheden — dus ook bij een verdere geldontwaarding — verzekerd zal zijn. Aan de eis van welvaartvastheid kan dan worden voldaan doordat, zowel bij stijging als bij vermindering der welvaart, „het” budget steeds in evenwicht blijft. De welvaartvastheid wordt gehandhaafd door de uitkeringen automatisch te koppelen aan de „welvaart”, die telkens valt af te lezen uit een per periode concreet te berekenen „loon-indexcijfer”.

Het systeem van het omslagstelsel werkt in grote lijnen dan zo, dat uit de bijdragen der actieven (behoudens de vorming van een „schommelfonds”, dat hier buiten beschouwing kan blijven) de in elk jaar verschuldigde uitkeringen aan de uitkeringsgerechtigden (de „trekkers”) worden voldaan. De groep van „contribuanten” wordt gevormd door alle 15- tot 65-jarigen voor zover deze een inkomen genieten. Hun bijdrage bestaat uit een bepaald gelijk percentage tot een zekere grens van dit inkomen.

Nu is zowel de groep „trekkers” als de groep „contribuanten” in de loop van de tijd aan wijziging t.a.v. hun

aantal onderhevig. Zo valt er voorshands rekening mede te houden dat de groep „trekkers” door de zgn. vergrijzing nog aanzienlijk zal toenemen. Tegelijkertijd zal anderzijds het aantal „contribuanten” beïnvloed kunnen worden door een latere intrede in de zgn. actieve periode op grond van de tendens tot verlenging van de opleidingstijd. Een dergelijke ontwikkeling brengt mede, dat de verhouding van de groep trekkers tot die der contribuanten zich procentueel wijzigt. Hierdoor dient het heffingspercentage periodiek te worden herzien en met name een verhoging te ondergaan, wanneer de verhouding: trekkers tot contribuanten zich ten nadele der contribuanten wijzigt.

Omslagstelsel: waarborg tegen inflatie?

Wij komen nu aan de vraag toe, of door toepassing van het omslagstelsel bij de financiering van de A.O.W. alle onzekerheden zijn uitgebannen. Naar het ons wil voorkomen is dit niet het geval. Hiermede is overigens niet gesteld, dat er ergens nog een „gat” zit in de financiering van de A.O.W. Dit gat zat er wel, nl. toen bleek dat de uitgaven voor de verhoogde, wettelijk vastgelegde, uitkeringen de draagkracht der contribuanten te boven gingen. Men heeft daarom het oorspronkelijke uitgangspunt, dat de uitgaven door de bijdragen der contribuanten gedekt moeten worden, verlaten en voor het jaar 1965 een bijdrage voor de financiering van de A.O.W. van omstreeks f. 150 mln. aan de openbare middelen onttrokken. Dit bedrag werd ten opzichte van de beschikbare rijksmiddelen toelaatbaar geacht. Aldus werd het gat gedicht dat in het A.O.W.-budget was ontstaan.

Uit het feit dat een gat is ontstaan blijkt dat een omslagstelsel spaak loopt wanneer de premielast, door welke oorzaak dan ook, niet meer door de contribuanten kan worden gedragen. Dit houdt in, dat ook een belastingverhoging uit anderen hoofde daartoe aanleiding kan geven. Immers, de contribuanten aan de A.O.W. zijn ook contribubelen van de fiscus. Wat in de toekomst niet op de contribuanten kan worden verhaald (er is ergens een grens aan het heffingspercentage en aan de verhoging van het inkomensdeel waarover dit percentage wordt berekend) komt ten laste van de fiscus, die derhalve belast is met een claim, waarvan de omvang in de toekomst niet kan worden voorspeld.

Waar ook de belastingdruk niet ad infinitum kan worden verhoogd, kan door het dichten van een gat in de A.O.W. een lek ontstaan in de schatkist. Waar ons op het gebied der infra-structuur nog enorme additionele uitgaven te wachten staan (alleen al de bestrijding van de water- en luchtvervuiling zullen, naar schatting van deskundigen, in 20 jaar een bedrag van f. 30 à 40 mrd. eisen!) is het gevaar vergroot, dat, mede door het verlaten van het zuivere omslagstelsel t.a.v. de A.O.W.-financiering, inflatie door geldschepping wordt uitgelokt.

Onzekerheid in de welvaart = onzekerheid in de A.O.W.

Verdere vergroting der welvaart vinden de actieven thans zó vanzelfsprekend, dat het de vraag is of men t.z.t. berid zal zijn genoeg te nemen met een stabilisatie, laat staan een teruggang te aanvaarden. De lasten van de overheid nemen toe (denken wij alleen maar aan het feit dat de ambtenarensalarissen niet achter kunnen blijven en aan de eisen die welvaartvaste overheidspensioenen stellen) en daarmee de kansen op toenemende spanningen in het staatsbudget. Wenst men géén inflatoire financiering, dan moet men kornen tot compromissen over de bestedingen

en dan komt vanzelf de vraag naar voren of en in hoeverre ook t.a.v. de A.O.W. een verlichting van lasten kan worden bewerkstelligd.

Zal een toekomstige generatie deze verlichting van lasten niet zoeken in een geleidelijke verschuiving van de ingangsdatum van de A.O.W. naar een latere datum, bijv. naar 67 jaar? Het alternatief blijft weliswaar verlaging van de uitkeringen, maar indien beide mogelijkheden politiek niet haalbaar zouden zijn, zal een oplossing wellicht moeten worden gevonden in uit- of afstel van uitvoering van urgente overheidstaken. Daarmede zouden de spanningen overigens slechts worden verplaatst.

Wanneer wij thans de vraag stellen of de financiering van onze A.O.W. kan vastlopen, dan moet o.i. het antwoord als volgt luiden. Op zichzelf kan dat vastlopen nimmer plaatsvinden, zolang er sprake is van een zuiver omslagstelsel waarbij de hoogte en omvang der uitkeringen uitsluitend worden bepaald door de binnenkomende premies. Het is duidelijk dat dan t.o.v. de zekerheid der financieringsmogelijkheid onzekerheid t.a.v. de hoogte der uitkeringen ontstaat. Neemt men echter de hoogte der uitkeringen als uitgangspunt (geeft men dus zekerheid t.a.v. de aanspraak) dan ontstaat er onzekerheid t.a.v. de verhaalbaarheid der premies. Lost men deze onzeker-

heid op door het onverhaalbare gedeelte via bijdragen uit de schatkist aan te vullen, dan resulteert hieruit een nieuwe onzekerheid, nl. of, en zo ja, in welke mate de supplementaire bijdrage uit de schatkist in de toekomst zal worden gecontinueerd. Een wijziging in de volgorde van gekozen en te kiezen prioriteiten blijft namelijk steeds tot de mogelijkheden behoren.

De conclusie uit deze beschouwing moge dan zijn, dat de gekozen financieringsmethode voor de A.O.W., mede door de daarin opgenomen omslagelementen, ruimte laat voor onzekerheid, die groter wordt naarmate de A.O.W. een hogere bijdrage van contribuanten of schatkist eist. Doch wellicht de belangrijkste conclusie is, dat elke automatische koppeling het gevaar inhoudt, dat op een punt buiten de directe koppeling het evenwicht wordt verbroken. Wanneer de welvaartstafel waaraan wij gezeten zijn, in beweging is, bestaat er behoefte een (welvaart-) vaste koppeling te maken met de stoelen waarop wij zitten, doch wanneer het geheel gaat schommelen of te snel in beweging geraakt, kan er iets onklaar raken en breken. Het is deze fundamentele onzekerheid, die niet is uit te bannen.

's-Gravenhage.

LOD. S. BEUTH.

INGEZONDEN STUKKEN

Sub-marginale en marginale landbouwbedrijven

De beschouwing van Mr. J. A. Freseman Gratama over de sub-marginale en marginale landbouwbedrijven in „E.-S.B.” van 11 augustus jl. heeft in hoge mate onze verwondering gewekt. Met name de door hem getrokken conclusies dwingen ons tot het maken van een enkele kritische aantekening.

1. De schrijver baseert zijn beschouwing op een nogal gestileerde grafiek in het door het C.B.S. uitgegeven statistisch overzicht van bedrijfsuitkomsten in de landbouw 1963/1964¹⁾. Het zal hem echter wel niet geheel ontgaan zijn, dat de lezer in deze grafiek, noch in de gegeven tabellen, door het C.B.S. inzicht is gegund in de spreiding der weergegeven groepsgemiddelden. Het is echter iedere insider — en daaronder mag men degene, die over deze materie stoutmoedig de pen hanteerde, toch wel scharen — voldoende bekend, dat er zich nogal enige verschillen in de bedrijfsresultaten voor landbouwbedrijven binnen dezelfde grootteklasse voordoen, zo in de orde van grootte van f. 10.000 tot f. 25.000 per bedrijf. Dit is ongeveer tweemaal het verschil in het door het C.B.S. geconstateerde gemiddelde inkomen van de ondernemer in de grootteklasse 4 - 7 ha en 50 - 100 ha!

Deze variatie ligt ook voor de hand, wanneer getlet wordt op de voorkomende verschillen in bouwplan, externe bedrijfsomstandigheden en de veredelingssector. Het oppervlaktecriterium ontmoet dan ook grote bezwaren als enige norm voor een zinvolle statistische indeling naar bedrijfsomvang. Het ontbreken van de mate van betrouwbaarheid aan het door het C.B.S. gepubliceerde

rechtlijnige verband tussen inkomsten en bedrijfsgrootte versterkt uiteraard niet het daarop opgebouwde betoog. Aan het feit, dat deze statistiek slechts de gegevens voor één boekjaar vermeldt, gaan we dan nog stiltziggend voorbij.

2. Uit deze gegevens trekt Mr. Freseman Gratama de conclusie, dat in het algemeen gesproken de bedrijven, kleiner dan 14 ha „sub-marginaal” zijn en dus geen levensvatbaarheid hebben en dat er gestreefd moet worden naar bedrijven van rond 100 ha. Deze conclusie lijkt ons wat te algemeen gesteld. Indien de schrijver hierbij het oog heeft op een zuiver akkerbouwbedrijf, zouden we hem in grote lijnen kunnen volgen. Anders wordt het, wanneer naast de aan de grond gebonden productie een belangrijke varkens- of pluimveestapel aanwezig is, zodat de bedrijfsomvang nauwelijks enige relatie heeft met de oppervlakte.

We zijn het met de schrijver eens, dat bij de huidige economische en technische ontwikkeling gestreefd moet worden naar een belangrijke vergroting van de bedrijfsoppervlakte in de landbouw. Waarom men nu op 100 ha zou moeten mikken, ontgaat ons echter te enen male. Althans de bedrijfsresultaten van de bestaande grotere bedrijven geven hieraan heel weinig steun.

3. De schrijver slaat echter volkomen de plank mis, wanneer hij het nut van de ruilverkaveling meent te moeten afmeten aan de daarbij opgetreden bedrijfsvergroting. Ruilverkavelen betekent niet onteigenen. Duidelijk is in de wet het principe vooropgesteld, dat iedere eigenaar recht heeft op het terugontvangen van een evenredig gedeelte van de in de verkaveling ingebrachte waarde in grond. Uiteraard wordt, voor zover grond via de S.B.L. beschikbaar komt, en niet voor algemene doeleinden — wegeaanleg, uitbreidingsplannen — moet worden gebruikt, deze grond wel benut voor bedrijfs-

¹⁾ C.B.S.: „Statistiek van de bedrijfsuitkomsten in de landbouw 1963/64; I. Bedrijfseconomische exploitatierekeningen”.

vergroting. Belangrijker is echter de verbetering van de ontsluiting en de waterbeheersing — zoals ook in deze zomer duidelijk is gebleken — en het vormen van werkbare kavels. Kortom, de verbetering van bestaande knelpunten voor een moderne bedrijfsvoering, zonder daarbij de ontwikkeling van de toekomstige bedrijfsstructuur te blokkeren. Dat daarnaast de niet-agrarische bevolking profiteert van de betere ontsluiting, de betere beplanting, het beschikbaar stellen van gronden voor recreatie, het conserveren en ontsluiten van natuurbeschermingsobjecten, kan in dit betoog buiten beschouwing blijven. Het rendement hiervan is moeilijk te waarderen.

Voorochoten.

Ir. T. T. WIND.

Ondanks de waarschuwendende slotzin in de toelichting bij de „Statistiek van de bedrijfsuitkomsten in de landbouw 1963/'64”¹⁾ 2), gaat Mr. J. A. Freseman Gratama in op de rentabiliteit van de landbouwbedrijven³⁾. Op grond van de in de genoemde publikatie opgenomen grafiek concludeert hij dat landbouwbedrijven kleiner dan 14 ha sub-marginaal en dus onrendabel en dus niet levensvatbaar zijn. Wil men rendabele landbouwbedrijven hebben, dan dient men z.i. de bedrijfsgrootte op te voeren tot ca. 50-100 ha.

Aangezien zijn betoog gebaseerd is op de veronderstelde belangrijke causale (en rechtevenredige) samenhang tussen bedrijfsgrootte (in ha) en netto overschot, lijken ons zijn conclusies enigszins voorbarig. De volgende kanttekeningen dienen om dit oordeel onzerzijds te adstrueren.

Eerst een tweetal opmerkingen bij de volgende door hem gecursiveerde zin op blz. 743: „Nadat successievelijk allerlei verbeteringen in het verzamelen en verwerken der cijfers waren aangebracht, kon met ingang van 1963/'64 een nieuwe statistiek van de bedrijfsuitkomsten worden samengesteld, die een zeer betrouwbaar beeld geeft van de werkelijkheid”. Het gaat ons om de laatste bijzin.

Indien dat „betrouwbare beeld” ook zou moeten slaan op de indeling naar landbouwgebieden en naar bedrijfsgrootteklassen, is er enige twijfel gerechtvaardigd. De rivierkleigebieden en de tuinbouwgebieden zijn namelijk te zwak, en de weidestroken en de zandgronden te sterk vertegenwoordigd. Eveneens is de bedrijfsgrootteklasse 4-7 ha onvoldoende gerepresenteerd⁴⁾. Aangezien het betoog van Freseman Gratama geen betrekking heeft op dit punt, laten we dit verder rusten.

Wel dient erop gewezen te worden, dat het in de C.B.S.-statistiek gaat om cijfers van slechts één jaar. Het is de vraag, of de kosten- en opbrengstfunctie in andere jaren een zelfde vorm en niveau zullen hebben. Conclusies op basis van slechts één jaar lijken ons gevaarlijk.

Indien we van dit punt afzien, blijft er kritiek op de

conclusies van Freseman Gratama bestaan. Met name wat betreft zijn gebruik van de door het C.B.S. getrokken kosten- en opbrengstfunctie⁵⁾.

Allereerst het volgende. De punten in de figuur worden benaderd met rechte lijnen. Freseman Gratama extra-poleert deze rechtevenredigheid zonder verdere overwegingen. Een nadere beschouwing van de gegevens per landbouwgebied doet ons een vraagteken zetten achter deze lineariteit. Met name voor de grotere bedrijven (dus > 60 ha) is er een aanwijzing voor een niet-lineair verband tussen kosten per bedrijf en oppervlakte in ha. In een dergelijk geval is het mogelijk dat de bedrijfsgrootte aan de bovenzijde gelimiteerd is.

Een tweede kritiek is mogelijk op grond van de heterogeniteit van de bedrijfstypen. In het jaar 1963/'64 (en wellicht ook in andere jaren) waren de meest rendabele bedrijven van het type akkerbouwbedrijf. Dit zijn in de steekproef juist de grotere bedrijven. Vanwege deze heterogeniteit is het onjuist om de rentabiliteit zonder verdere beschouwing te verklaren uit de bedrijfsgrootte. Wil men tot een dergelijk verband concluderen, dan zal men moeten uitgaan van vergelijkbare bedrijven. Men mag deze vergelijking niet laten beïnvloeden door al of niet tijdelijke verschillen in opbrengstniveaus.

In de derde plaats lijkt het ons onjuist om de rentabiliteitsverschillen der landbouwbedrijven uitsluitend te verklaren uit verschillen in bedrijfsgrootte. We achten de bedrijfsgrootte gemeten in ha één van de factoren, die de rentabiliteit beïnvloeden. Indien men echter één factor uitkiest om de rentabiliteit der landbouwbedrijven aan op te hangen, dient men o.i. een andere grootte te kiezen. Een beschouwing van de kostenstructuren leidt ons tot de conclusie, dat men in zo'n geval beter de ratio bewerkingseenheden per volwaardige arbeidskracht (v.a.k.) kan kiezen, met name indien men ook het arbeidsinkomen der ondernemer wil bezien.

Een analyse van de uitkomsten per landbouwgebied leert, dat een bedrijf een negatief netto overschot heeft, indien deze ratio beneden de 1.300 ligt (althans in 1963/'64). Het verband tussen kosten per bedrijf en bewerkingseenheden per v.a.k. is hierbij kromlijniig. Deze grootte zegt o.i. meer over de rentabiliteit dan een bedrijfsoppervlakte, omdat ze iets zegt over de efficiëntie van de aangewende arbeid. Nu is er in de praktijk natuurlijk een positieve correlatie mogelijk tussen deze ratio en de bedrijfsgrootte. In feite bestaat er ook wel een dergelijke samenhang, maar deze is niet algemeen. Evenmin is dit een noodzakelijk verband!

Naast de bedrijfsgrootte zijn hierbij o.i. vooral de volgende factoren van belang:

1. de ondernemerscapaciteiten;
2. de financieringsmogelijkheden;
3. de prijzen van veredelingsprodukten;
4. het aantal v.a.k. per bedrijf.

Vooral bij een klein eenmansbedrijf zal het moeilijk zijn om voldoende bewerkingseenheden per v.a.k. te halen, terwijl in dit geval de vaste kosten toch al relatief zwaar drukken.

De conclusie moet op grond van deze overwegingen zijn, dat het voorbarig is om de bedrijfsgrootte, gemeten als een oppervlakte, te beschouwen als de causale factor voor

¹⁾ C.B.S.: „Statistiek van de bedrijfsuitkomsten in de landbouw 1963/'64; I. Bedrijfs-economische exploitatierekeningen”, 1965.

²⁾ Blz. 10: „Daar tegenover de in deze publikatie verwerkte gegevens geen vergelijkbare uitkomsten staan, noch van de statistiek van de bedrijfsuitkomsten op fiscale basis, noch van publikaties van het Landbouw-Economisch Instituut, moet bij deze eerste uitgave een diepergaande beschouwing van het cijfermateriaal achterwege blijven”.

³⁾ Mr. J. A. Freseman Gratama: „Sub-marginale en marginale landbouwbedrijven” in „E.-S.B.” van 11 augustus 1965.

⁴⁾ Vgl. Landbouwcijfers 1965 (L.-E.I.), blz. 44.

⁵⁾ T.a.v. blz. 9: de algebraïsche formulering van de functie van het arbeidsinkomen van de ondernemer bevat een fout in de constante.

de rentabiliteit van het landbouwbedrijf. De tuinbouw en de intensieve veredelingsindustrie weerleggen dit voldoende ⁶⁾.

Verder zij in dit verband nog gewezen op de volgende twee recente publikaties: 1. K. Klaassens: „Bedrijfs-grootte en rentabiliteit van akkerbouwbedrijven in de Noordoostpolder”, L.-E.I.-studie no. 26, 1965 en 2. Werkgroep Bedrijfsvraagstukken Brabant: „Het gemengde bedrijf op zandgrond”, 1965. Uit de eerste publikatie blijkt, dat een analyse van akkerbouwbedrijven in de N.O.P. over de jaren 1958/'59 t/m 1960/'61 leert dat er slechts een geringe samenhang bestond tussen bedrijfs-grootte en bewerkingskosten ⁷⁾. Uit de tweede publikatie blijkt, dat het, gegeven bepaalde veronderstellingen, onrendabel is om de omvang van een veredelingsbedrijf tot boven ca. 20 ha te vergroten ⁸⁾.

Ten slotte nog de volgende opmerkingen:

1. Aangenomen dat bedrijven kleiner dan 14 ha een negatief netto overschot hebben, beslist dit nog niet over hun levensvatbaarheid (de textielindustrie en de K.L.M. zullen dit beamen). De toekomstverwachtingen zijn hiervoor beslissend en dit is een factor waar Freseman Gratama ten onrechte niet verder op ingaat.

2. In 1963/'64 bedroeg het netto overschot per ha in de klasse 7 - < 15 ha — f. 41. Dit betekent bij de gegeven gemiddelde bedrijfs-grootte van 11,16 ha een „bedrijfsverlies” van ca. f. 450 in dat jaar. Men kan zich afvragen of dit voldoende groot is om deze boeren te bewegen hun beroep ergens anders te zoeken, zowel vanuit hun eigen als vanuit nationaal-economisch gezichtspunt.

3. Indien men er in zou slagen om de gemiddelde bedrijfs-grootte van ca. 10 ha (incl. bedrijven < 4 ha) te verhogen tot ca. 60 ha (hetgeen zou impliceren dat ca. 80 pCt. der bestaande bedrijven opgeheven moet worden bij een constant areaal), zou er wellicht sprake kunnen zijn van een zekere kostprijsverlaging. In een situatie van een aanbodoverschot betekent dit waarschijnlijk een prijsverlaging van landbouwproducten, zodat betwijfeld moet worden of deze methode voldoende is om de rentabiliteit der individuele bedrijven te verbeteren.

4. De percentages met betrekking tot de verdeling van het aantal bedrijven naar bedrijfs-grootte (op blz. 744) slaan op gegevens inclusief tuinbouwers, landarbeiders en niet-agrariërs (het cijfer voor 1959 is 11,5 pCt.). Indien het gaat om bedrijven met hoofdberoep akkerbouwer/veehouder luiden de percentages voor 1959 en 1962 resp. 15 en 16.

5. Wat betreft de vergelijking van de bedrijfs-grootte-structuur van de landbouw in Nederland met die in andere landen, zij opgemerkt dat Duitsland, Italië en België er nog altijd „slechter” voorstaan ⁹⁾.

6. De interpretatie van Herring door Freseman Gratama zouden we niet voor onze rekening willen nemen. Twee citaten uit „De Economist” van juni 1964: „De structuur-politiek, waarbij bevordering van afvloeiing voorop moet gaan, is een zaak van lange termijn en van beperkte betekenis”. „Daarom kan de markt- en prijs-politiek niet worden gemist. Deze is m.i. van essentiële betekenis voor

de instandhouding van gezonde landbouwbedrijven en voor de inkomenspositie van de boeren”.

7. Freseman Gratama vereenzelvigd zonder meer submarginale bedrijven en submarginale gronden. Bij hem ontbreekt elk bewijs voor het bestaan van dergelijke gronden.

8. In hoeverre de huidige ruilverkavelingen onrendabel zijn, is een kwestie apart. Er spelen hierbij meer factoren dan alleen vergroting der bedrijven. Op deze zaak gaan wij verder niet in.

Voorschoten.
Waddinxveen.

Ir. J. A. VERMAAT.
Drs. A. J. VERMAAT.

NASCHRIFT

De heer Wind vindt er geen doekjes om. Zijn „verwondering” cumuleert in de volgende punten: de C.B.S.-statistiek zou eigenlijk niet zo erg betrouwbaar zijn, de bedrijven die tenderen naar een grootte van rond 100 ha zouden niet zoveel rationeler zijn dan de kleinere, terwijl zij die het nut van de ruilverkavelingen zouden willen afmeten naar de bedrijfsvergroting of naar de rationalisatie, de plank misslaan.

Ondergetekende heeft zich, vóór hij het genoemde artikel publiceerde, uiteraard in de besproken C.B.S.-statistiek en het basismateriaal — afkomstig van het Landbouw-Economisch Instituut en de landbouwboekhoudbureaus — verdiept. Hij is daarbij tot het resultaat gekomen dat deze statistiek als weergave van de gemiddelde toestand zelfs zéér betrouwbaar is. Ten eerste wegens het grote aantal geënquêteerde bedrijven (6.000) alsmede wegens de verscheidenheid daarvan. Daarbij is vanzelfsprekend ook recht gedaan aan bedrijven met een belangrijke varkens- of pluimveestapel. Als men alléén deze bedrijven bekijkt, gaat de statistiek er natuurlijk iets anders uitzien. Het gaat hier echter om gemiddelden, zoals duidelijk uit de publikaties blijkt en waar elke statistiek uiteraard naar tendeert. Zulks houdt in dat er bedrijven zijn die eerder marginaal zijn dan andere en omgekeerd.

Wanneer de heer Wind zich er voorts op wil beroepen dat de gegevens slechts op één jaar betrekking hebben, moet hem worden tegengeworpen dat het rechtlijnig verband tussen bedrijfs-grootte en bedrijfsresultaat reeds eerder door het C.B.S. is geconstateerd, nl. in dezelfde statistieken van 1961/'62 en 1962/'63. Ook daarbij werd als marginaal bevonden een marge van ongeveer 15 tot 20 ha.

Wil men de C.B.S.-statistiek aantasten dan is men bij ondergetekende dus aan het verkeerde adres. Men zal zich dan met goede argumenten tot het C.B.S. zelf moeten wenden. Om dáár een serieuze voet aan de grond te krijgen is het natuurlijk niet voldoende zich te beroepen op enkele mogelijke uitzonderingen zoals specifieke varkens- en kippenfokkerijen.

Hoe men de zaak ook wendt of keert, het rechtlijnig verband tussen bedrijfs-grootte en bedrijfsresultaat is afdoende gebleken. Ondergetekende is zowel op grond van de trend in de grafiek, alsook op basis van de bijbehorende cijfers op blz. 12 van de C.B.S.-publikatie, tot de slotsom gekomen dat de nieuwe eenheden moeten „tenderen naar een grootte van rond 100 ha”. Dat schijnt een wetenschappelijk verantwoorde en redelijke conclusie.

De heer Wind beaamt zelf dat alleen een belangrijke vergroting van de bedrijfsoppervlakte het nodige soelaas kan brengen. Maar wanneer de inzender daarop laat volgen dat de bedrijfsresultaten van de bestaande grotere be-

⁶⁾ Men vergelijkte Drs. J. I. M. Vriend: „Boeren zonder land in Zuid-Californië” in „Boer en Tuinder” van 23 december 1960.

⁷⁾ T.a.p. blz. 8.

⁸⁾ T.a.p. blz. 14 e.v.

⁹⁾ Vgl. Ministerie van Landbouw en Visserij: „E.E.G.-vademeccum”, 1965, blz. 8.

drijven geen steun voor de stelling der bedrijfsvergroting bieden... dan verwondert ondergetekende zich op zijn beurt. De inzender moet de kolom 50-100 ha op blz. 12 van de C.B.S.-publicatie maar eens goed bekijken.

Ten slotte de kwestie van de ruilverkavelingen. In de laatste alinea van zijn stuk laat de heer Wind uitkomen dat de ruilverkavelingen er niet zo zeer voor zijn om rationele boerenbedrijven te formeren, dan wel om andere civiele doeleinden te bereiken. Zo zijn daar — zegt inzender — wegeaanleg, uitbreidingsplannen, ontsluiting, waterbeheersing, recreatie, natuurbescherming enz. Dat is een nieuw gezichtspunt! En het mag wel zeer de vraag heten of de desbetreffende landbouwinstancies dat dekken. Maar als het zo is, doemt de vraag op, waarom deze activiteiten dan in handen van het Ministerie van Landbouw moeten blijven in plaats van bijv. in die van Verkeer en Waterstaat, Bouwnijverheid of Recreatie. Dat zou dan logischer en reëler zijn.

Het stuk van de heren Vermaat komt, evenals dat van de heer Wind, vooral neer op de suggestie: de C.B.S.-statistiek deugt niet. Nogmaals: indien men werkelijk meent dat het uitgebreide en consciëntieus opgezette onderzoek van dit Bureau — dat vele jaren ervaring op statistisch gebied heeft en dat feitelijk een waarborg vormt voor objectiviteit — ondeugdelijk is, dient men een gefundeerde klacht in te dienen bij de Directeur van het C.B.S. of uiteindelijk bij de Minister van Economische Zaken.

Summier kan het volgende wellicht dienen:

- Dat de rivierkleigebieden en de tuinbouwgebieden enigszins zwakker zijn vertegenwoordigd dan de weidestroken en de zandgronden, heeft — door de toegepaste statistische techniek — geen invloed op de uitkomst.

- Inderdaad betreffen de basisgegevens één boekjaar. Van 1961/'62 af houdt het C.B.S. echter een soortgelijke statistiek bij, te vinden in Bedrijfsuitkomsten 1961/'62 en 1962/'63, die precies hetzelfde beeld geven.

- De opmerking over „een fout in de constante” is juist; het betreft hier echter slechts een drukfout in de C.B.S.-publicatie die uiteraard van geen invloed was op de uitkomsten.

- Schrijvers zeggen dat er „een aanwijzing is voor een niet-lineair verband tussen kosten en oppervlakte”. Aangezien de schrijvers in gebreke blijven deze „aanwijzing” — die van de zijde van het C.B.S. niet wordt gedeeld — te bewijzen of aan te tonen, behoeft hier voorshands niet op te worden ingegaan.

- Uiteraard worden in een onderzoek als het onderhavige heterogene elementen betrokken; dat dit enige invloed op de algemene uitkomsten heeft is onjuist.

- Nergens is gesteld dat de rentabiliteitsverschillen der individuele bedrijven uitsluitend verklaard kunnen worden uit de bedrijfsgrootte; waar het om gaat is het recht-evenredig verband tussen bedrijfsgrootte en rentabiliteit in het algemeen.

- Er is geen enkele reden voor de veronderstelling dat kleine bedrijven die nu — ondanks bescherming en subsidies — niet rendabel zijn en dat in de afgelopen jaren evenmin waren, dat in de toekomst plotseling wel zouden worden.

- Zonder twijfel zou een prijsverlaging van landbouwproducten in bijzonder goede aarde vallen bij de rest van

de Nederlandse bevolking — die nu immers méér dan het dubbele van de wereldmarktprijs betaalt. Het gaat er niet om, tegen elke prijs de rentabiliteit der kleine bedrijfjes te verhogen, maar om maatschappelijk gezien de meest efficiënte productie in de hand te werken.

- Wij moeten ons niet optrekken aan of afmeten naar de slechtste voorbeelden van bedrijfsgrootte, maar aan de beste en dan staat Nederland er slechter voor dan vele andere, zoals het E.E.G.-Vademecum óók aangeeft.

- Er zijn, zoals aangetoond, sub-marginale bedrijven. Er zijn óók sub-marginale gronden. Voorbeelden: de telkenjare onderlopende gebieden in Salland en de uiterwaarden; voorts die polders, waar de waterschapslasten hoger zijn dan de opbrengsten. Zij komen uiteraard het eerst in aanmerking om uit de productie te worden genomen.

's-Gravenhage.

Mr. J. A. FRESEMAN GRATAMA.

MEDEDELINGEN VOOR ECONOMISTEN

Economisch Statistische Middag

Op 14 oktober 1965 zal door de Economische Sectie van de Vereniging voor Statistiek — in Hotel Esplanade te Utrecht — een Economisch Statistische Middag worden belegd, waarop gesproken zal worden over het thema: „Verkeer en vervoer”. Speciale aandacht zal worden besteed aan de problematiek rond het personenvervoer.

Het onderwerp zal worden ingeleid door:

Prof. Dr. J. S. Cramer — Hoogleraar in de wiskundige economie en de econometrie aan de Universiteit van Amsterdam;

Drs. J. W. H. Geerlings — Medewerker van de Afd. Econ. onderzoek van de N.V. Nederlandsche Spoorwegen te Utrecht;

Drs. B. R. Smidt — Chef Afd. Economie van het Gemeentelijk Vervoer Bedrijf te Amsterdam.

Na de inleidingen zal er gelegenheid zijn tot discussie. Belangstellenden zijn welkom. De toegangsprijs bedraagt voor niet-leden f. 2,50. Aan de van 13.30 tot 17.30 uur te houden bijeenkomst zal een gemeenschappelijke koffie-maaltijd voorafgaan, waarvoor f. 5,75 p.p. extra in rekening zal worden gebracht.

Voor nadere inlichtingen wende men zich tot: P. de Lange, p/a Centrale Directie der P.T.T., Kortenaerkade 12, te 's-Gravenhage (tel. (070) 61 44 11, toestel 73 10).

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De 6 september eindigende zevendaagse periode is niet geheel zonder moeilijkheden verlopen. Niettegenstaande een beroep op De Nederlandsche Bank moest worden gedaan tot een bedrag van f. 54,6 mln., sloten de banken deze periode af met een kas, die niet meer dan f. 94 mln. beliep, aanmerkelijk lager dus dan de f. 153 mln. die in de periode van 16 augustus tot en met 14 september nodig is in verband met de eisen van de huidige kredietrestrictieperiode. Dat de banken het zover hebben laten komen houdt verband met het „overschot” dat zij in de eerste

14 dagen van dit tijdvak hebben kunnen boeken. Bovendien menen zij erop te kunnen rekenen, dat een verdere daling van de bankbiljettencirculatie in de afgelopen week nog een belangrijk bedrag aan kasmiddelen zal opleveren.

Dat de ontwikkeling echter in de afgelopen week nog enigszins is tegengevallen blijkt uit de stijging van de rente voor daggeldleningen. Hieruit moet men afleiden, dat tegenover de verruimende factor, dus de daling in de biljettenomloop, verkrappende factoren aan het werk zijn geweest. Men schrijft dit toe aan belastingbetalingen, die gelden uit de markt naar de Staat hebben doen stromen. Het gaat hier waarschijnlijk om betaling van inkomstenbelasting, want de inning van vennootschapsbelasting pleegt eerst omstreeks midden september te beginnen.

Kapitaalmarkt.

In augustus zijn aan obligaties nog f. 330 mln. geplaatst, waaronder de jongste Staatslening de toon heeft aangegeven. Uitgifte van nieuwe aandelen kwam in deze maand niet voor. De obligatie-uitgiften hebben het totale bedrag der emissies in de eerste acht maanden van 1965 op f. 1.520 mln. gebracht. Dit is een aanmerkelijk groter bedrag dan dat in de overeenkomstige periode van het vorige jaar, toen het beroep in totaal f. 1.014 mln. heeft bedragen. Uit de augustuscijfers blijkt een grotere terughoudendheid van het bedrijfsleven.

Op 10 september staat een nieuwe inschrijving open van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten. Het gaat om f. 100 mln. Deze bank is weer afgestapt van het 6 pCt. rentetype en overgegaan tot $5\frac{3}{4}$ pCt. De uitgiftekoers echter is $98\frac{3}{4}$ pCt., hetgeen het effectieve rendement op 5,88 pCt. brengt. Deze daling in het rendement weerspiegelt de huidige marktverhoudingen. Het rendement van langlopende staatsleningen is van 5,62 pCt. eind juli tot 5,5 pCt. teruggelopen, doch sedert half augustus zijn er geen tekenen van een verdere daling. Men kan dus wel van een zekere ontspanning op de kapitaalmarkt spreken doch niets wijst erop dat de daling van de rente nog zal doorzetten. Dit blijkt ook uit de rente-ontwikkeling op de onderhandse markt, waar het 6 pCt. rentetype zich handhaaft, zij het, dat de uitgiftekoers de neiging heeft enigszins op te lopen.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1964	H. & L. 1965	3 sept. 1965	10 sept. 1965
Algemeen	405	410 — 357	367	363
Internationale concerns	568	583 — 505	518	510
Industrie	355	371 — 320	331	328
Scheepvaart	146	155 — 136	143	143
Banken en verzekering	236	243 — 187	197	193
Handel enz.	170	180 — 162	166	167

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Koninklijke Petroleum	f. 158,20	f. 139,20	f. 136,80
Philips G.B.	f. 145	f. 117,90	f. 115,70
Unilever	f. 141,80	f. 136,70	f. 133,30
A.K.U.	454 $\frac{3}{4}$	444	442 $\frac{1}{2}$
Expl. Mij. Scheveningen	220	210	214
Hoogovens, n.r.c.	541	506 $\frac{1}{2}$	507
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	911 $\frac{1}{2}$	844 $\frac{1}{2}$	847
Amsterdam-Rotterdam Bank ..	f. 66,10	f. 57,70	f. 57
Nationale Nederlanden, c.	784	615	599
Robeco	f. 224,40	f. 224	f. 224

New York.

Dow Jones Industrials	874	908
-----------------------------	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	5,17	5,51	5,50
Aandelen: internationalen b) ..	3,4	.	3,9 c)
lokale b)	3,3	.	4,0 c)
Disconto driemaands schatkist- papier	3 $\frac{7}{16}$	4	4 $\frac{1}{16}$

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

c) 13 augustus 1965.

C. D. JONGMAN.

E.-S.B. 15-9-1965

FED's

Fiscale Brochures

(niet losbladig)

de geijkte belastingvraagbaken
voor zaken- en bedrijfsleven.

Critisch en weldoordacht.

Abonnementen en losse exemplaren
vanaf medio september 1965.

Vraagt vrijblijvend inlichtingen:
Roemer Visscherstraat 29,
Amsterdam-W1, Tel. 12 43 77

Dr. ECONOMIE

lid van directie middelgr. industrieel bedrijf en van
diverse werkg. commissies stelt zich beschikbaar voor

Commissariaten

bij goed aangeschreven ondernemingen.

Volledige discretie wordt gegarandeerd.

Brieven worden gaarne ingewacht onder nr. E.-S.B. 37-1,
Postbus 42, Schiedam.

De Inspectie der Rijksfinanciën van het Ministerie van
Financiën heeft een vacature voor een

JONGE ECONOMIST of JURIST

Voor een jong academicus, die reeds in het begin van
zijn carrière in aanraking wil komen met een breed
terrein van overheidsactiviteiten, een interessante functie.

De taak der Inspectie is het adviseren van de Minister
van Financiën over de financiële aanvaardbaarheid van
het door de ministeries voorgenomen beleid. De werkzaamheden bestaan o.m. uit veelvuldig contact met functionarissen van andere departementen. De functie stelt dan ook zekere eisen t.a.v. optreden, inventiviteit, uitdrukkingsvaardigheid en gevoel van verantwoordelijkheid.

Aanvangssalaris naar bekwaamheid en eventuele ervaring
binnen de grenzen van f. 936,— en f. 1.453,— per maand,
inclusief huurcompensatie.

A.O.W.-premie voor Rijksrekening.

Aantrekkelijke secundaire arbeidsvoorwaarden. Na
geslaagde proeftijd bevordering tot adjunct-inspecteur
van Financiën.

Sollicitaties en verzoeken om nadere inlichtingen kunnen
worden gericht tot het Hoofd van de Inspectie der Rijksfinanciën, Ministerie van Financiën, Kneuterdijk 22, 's-Gravenhage. Met hem (tel. (070) 18 44 10, toestel 21 36) kan ook een afspraak worden gemaakt voor een oriënterend gesprek.

Ook degenen die binnenkort afstuderen of uit militaire dienst komen kunnen solliciteren.

**N.V. PHILIPS' GLOEILAMPENFABRIEKEN
EINDHOVEN**

Evenals een normaal produktieproces vergt de geautomatiseerde informatieverwerking een goede administratief-bedrijfseconomische begeleiding.

Voor de vervulling van de functie van **administrateur** wordt contact gezocht met een

**bedrijfseconoom of
accountant (VAGA, NIVA)**

die belangstelling heeft voor het gebied van de automatie of hierin reeds ervaring heeft opgedaan.

Deze functie zal in het bijzonder omvatten:

- de leiding van de administratie van het Reken-
centrum Nederland;
- de verdere ontwikkeling en doorvoering van een
passend kalkulatie- en budgetteringssysteem bin-
nen het Rekencentrum, mede ten behoeve van
de efficiency;
- het adviseren van de verschillende concern-
onderdelen inzake de kalkulatie van kosten en de
voordelen verbonden aan automatieprojecten.

Met betrekking tot deze taken zal in internationaal verband adviserend moeten worden opgetreden ten behoeve van de bestaande en nog op te richten Rekencentra van het concern.

Een goede kennis van de Engelse taal zowel in woord als geschrift is ten zeerste gewenst.

Voor kandidaten die met fantasie een nieuw gebied tot ontwikkeling willen brengen, biedt de functie interessante mogelijkheden tot verdere ontplooiing.

Brieven met gegevens betreffende leeftijd, opleiding en ervaring worden gaarne ingewacht bij de afdeling Personeelzaken, Willemstraat 20, Eindhoven, onder nummer ESB 65184

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

Telkens en telkens blijkt ons weer
hoezeer de nog steeds snel groeiende
lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de parti-
culiere belegger, wat inhoud, actualiteit
en objectiviteit betreft waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat
wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die
steeds actuele onderwerpen des-
kundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna
dynamisch geschreven beursover-
zicht, de stemming goed weer-
gevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fonds-
analyses, volgens een eigen prak-
tisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en
onderhoudend geschreven en uiter-
aard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, ad-
viezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen
(ook van incurante) telkens
wanneer hieromtrent iets te mel-
den valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne
gratis een 2-tal proefnummers ter
kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

ECONOMEN

die belangstelling hebben voor een werkring, waarin zij met een grote mate van zelfstandigheid wetenschappelijk researchwerk kunnen verrichten, worden uitgenodigd zich in verbinding te stellen met

HET ECONOMISCH INSTITUUT VOOR HET MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF (E.I.M.)

Het E.I.M. verricht, als onafhankelijke researchinstelling, onderzoeken van bedrijfs-, sociaal- en algemeen economische aard over en ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf. In verband met een uitbreiding van het instituut zal de wetenschappelijke staf met enige medewerkers worden aangevuld te weten:

- a. voor het bedrijfseconomisch onderzoek
- b. voor het algemeen economisch onderzoek
- c. voor de sector weg- en watervoer.

Gegadigden voor deze functies dienen een universitaire opleiding te hebben, afgesloten of binnen korte tijd af te sluiten met het doctoraal examen economie; voor de onder b. vermelde vacature bij voorkeur de wiskundig-statistische of daarmee te vergelijken richting en voor de vacature c. liefst met vervoerseconomie als keuzevak.

Zij die zich aangetrokken voelen tot een dezer interessante functies met toekomstmogelijkheden worden verzocht zich schriftelijk te wenden tot de secretaris van de directie, Neuhuyskade 94, Den Haag, onder vermelding van leeftijd, opleiding en ervaring, alsmede naar welke type onderzoek hun belangstelling uitgaat.

ACADEMICUS ALS HOOFD-REKENCENTRUM

hbm nederland nv
Groot Hertoginnelaan 258, Den Haag

Brieven te richten aan de Directeur
Personeelszaken.

werkmaatschappij
HOLLANDSCHE BETON MAATSCHAPPIJ N.V.
hbm nederland nv

Onze computer komt medio 1966 en een van de directeuren heeft tot taak een centraal rekencentrum op te zetten.

De eerste stap zal zijn de verdere automatisering van de administratie tot stand te brengen en de diverse administratieprocessen om te bouwen en te integreren tot een geheel dat de computer kan verwerken, daarna komen planning, technische berekeningen en andere toepassingsmogelijkheden aan de orde.

Het is duidelijk dat de functie „hoofd rekencentrum” een grote inventiviteit verlangt en een analytisch denkvermogen naast de eigenschappen nodig voor een leidinggevende functie.

Voor deze functie denken wij aan een academicus die er met ons plezier in zal hebben. het-rekencentrum vorm te geven en te laten leven binnen onze organisatie.

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTEN

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Schadeverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM - ARNHEM

STICHTING
HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH
INSTITUUT
ROTTERDAM

In verband met steeds toenemende werkzaamheden in het buitenland, met name in de ontwikkelingslanden, heeft het Instituut behoefte aan uitbreiding van zijn wetenschappelijke staf met een

ERVAREN ECONOMIST

Van sollicitanten wordt gevraagd:

- * doctoraal examen economie
- * enige ervaring in economisch onderzoek, gericht op projecten in ontwikkelingslanden
- * behoorlijke kennis in woord en geschrift van de Engelse en zo mogelijk ook van de Franse taal
- * leeftijd ongeveer 35 jaar.

Sollicitaties te richten aan de Directeur, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

STICHTING
HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH
INSTITUUT
ROTTERDAM

Het Instituut heeft plaats voor een

ECONOMIST

Het Instituut verricht praktisch gericht economisch onderzoek voor overheid en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Deze research heeft betrekking op zeer uiteenlopende problemen en objecten en wordt in teamverband met een grote eigen zelfstandigheid en verantwoordelijkheid verricht.

Doctorandi in de economische wetenschappen, die inventiviteit paren aan wetenschappelijk inzicht en belangstelling hebben voor en/of ervaring in dit werk, wordt verzocht hun sollicitaties te richten aan de Directeur, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.